

Cultural relations between Iran and Saudi Arabia during the second Pahlavi period

Naser Esmati nazoki¹ , Masomeh Gharadaghi^{2*} , Mohammad Yousefi Joybari³ ,
Manoochehr Samadivand⁴

1. Department of History, Shab.C., Islamic Azad University, Shabestar, Iran. Email: naseresmati@iau.ac.ir

2. Department of History, Shab.C., Islamic Azad University, Shxabestar, Iran (Corresponding author), Email: masomehgharadaghi@iau.ac.ir

3. Department of Political Science, Ta.C., Islamic Azad University, Tabriz, Iran Email: Mehrdad@iac.ac.ir

4. Department of Education, Ta.C., Islamic Azad University, Tabriz, Iran. Email:

Article Info	Abstract
Article type: Research Article	The cultural relations between Iran and Saudi Arabia during the reign of Mohammad Reza Shah Pahlavi were shaped by political, social, and religious transformations. Due to the conflict between Islamism (as viewed by Iran) and Wahhabism (as viewed by Saudi Arabia), along with differing perspectives and cultural policies of the two countries, their cultural relations were often accompanied by tensions. The aim of this research is to elucidate the cultural relations between the two countries, considering the impact of Iran's political, economic, and social developments. The research methodology employed is historical, descriptive-analytical, and relies on documentary evidence. The findings of this study indicate that religious differences between the people of the two countries, improper behavior of Saudi officials towards Iranian pilgrims, and regional rivalries were among the reasons for competition and animosity in the early years of Mohammad Reza Shah's rule. Iran's modernization efforts, contrasted with Saudi Arabia's emphasis on preserving traditions and Islamic principles, created a complex cultural and social atmosphere between the two nations. However, from the 1970s onwards (1350s SH), due to regional policies and particularly the "policy of friendship" (likely referring to alignment with US foreign policy), cultural and educational cooperation between the two countries increased. These collaborations included the dispatch of Saudi students to Iran, the signing of cultural agreements, and Iran's assistance in establishing a medical faculty in Saudi Arabia. During this period, Islamic solidarity between the two countries also strengthened. Consequently, the expansion of political and economic relations led to broader cultural interactions. The enrollment of Saudi students in Iranian universities, Iran's cooperation in founding a medical college in Riyadh, and the praise of Iranian scholars like Avicenna and Al-Biruni in Saudi publications, all received widespread attention. Visits to Iranian cities and commendations of Iranian culture and civilization in Arabic periodicals, the signing of cultural treaties, and even participation in the restoration of holy sites and historical buildings were other examples of cultural exchanges between the two countries during this era.
Articl history: Received: 2025-11-24	
Accepted: 2026-01-30	
Published online:	
Keywords: Iran, Saudi Arabia, Second Pahlavi, Cultural Relations, Education	

Cite this article: Esmati nazoki, Naser; Gharadaghi, Masomeh; Yousefi Joybari, Mohammad; Samadivand, Manoochehr (2026). Cultural relations between Iran and Saudi Arabia during the second Pahlavi period. *The Journal of Islamic History and Civilisation*, 3(7), 5-36.

<https://doi.org/10.71871/jhcin.2025.1212908>

© The Author(s).

<https://doi.org/10.71871/jhcin.2025.1212908>

Publisher: Islamic Azad University
Science and Research Branch

Introduction

Cultural relations between Iran and Saudi Arabia were shaped by political, social and religious developments. Due to the confrontation between Islamism and Wahhabism, the differences in the cultural views and policies of the two countries, the cultural relations between the two sides were accompanied by tensions. The results and findings of this study show that the religious differences between the people of these two countries, the improper behavior of Saudi officials towards Iranian pilgrims and the regional rivalries between these two countries were among the reasons for the rivalry and hostility between the two countries in the early days of Mohammad Reza Shah's rule. Modernization efforts in Iran and Saudi Arabia's emphasis on preserving Islamic traditions and principles caused a complex cultural and social atmosphere between the two countries. Cultural relations between the two countries were always influenced by political, economic and social developments, and by 1977, due to the friendly policy of the United States, cultural and educational cooperation, sending students to Iran, cultural agreements, establishing a medical school with the help of Iran and Islamic ties were established between the two countries. The expansion of political and economic relations led to cultural interactions between the two countries, and the sending of students to study in Iran, Iran's cooperation in establishing a medical school in Riyadh, and the praise of Iranian scientists such as Abu Ali Sina and Abu Raihan Biruni were widely reflected in the Saudi press. Traveling to Iranian cities, praising and glorifying Iranian culture and civilization in Arabic publications, concluding a cultural agreement between the two countries, sending students to Iran, and repairing holy sites and buildings... were also other cultural interactions between the two countries.

Conclusion

This article uses the model or theoretical framework of regional integration that emerged between Iran and Saudi Arabia after World War II. In order to prevent regional conflicts and communism, the United States, based on the Nixon plan, tried to increase the regional integration of the two countries. Iran-Saudi Arabia relations during the reign of Mohammad Reza Shah could not be properly analyzed without considering the role of external actors and internal factors. The United States played a role as a regional actor and Mohammad Reza Shah as an internal factor in Iran-Saudi relations. During this period, there were border and religious differences, but the two countries avoided direct conflict mainly due to their focus on domestic issues. The issue of Hajj was the biggest point of contact between the citizens of the two countries, which often became an arena for political tensions. During periods of peak tension, Saudi Arabia exerted political pressure by limiting the number of Iranian pilgrims or imposing strict regulations on their organization, while Iran avoided political, cultural, and economic relations with Saudi Arabia. Saudi Arabia had built its identity exclusively on Salafi Wahhabi Islam and the tribal heritage of the House of Saud. The Saudis viewed Iran not only as a geopolitical rival but also as a Shiite power that had strayed from the pure principles of Islam. The common security threat came from the spread of radical nationalism and anti-monarchist thinking in the region, mainly from Nasserist Egypt and Baathist Iraq.

In 1911–1915, with the withdrawal of Britain from the Persian Gulf and the increase in financial power of both countries, a competition to fill the power vacuum began. The threat of Nasserism and then the Soviet Union led them to a kind of informal alliance that culminated in oil and security cooperation. Despite the ongoing regional competition for the title of gendarme of the Persian Gulf, it was mainly defined on the axis of strategic cooperation. This cooperation was not due to complete alignment, but rather to the existence of two factors. Common economic interests in maintaining the stability of oil prices and production were possible, especially within the framework of the OPEC organization. The volume of non-oil trade between the two countries was very small and consisted mostly of consumer goods. However, Iran was unable to establish its position as an important industrial partner for Saudi

Arabia, although many goods such as carpets, rugs, etc. were exported from Iran to Saudi Arabia. Cultural relations were overshadowed by political and economic relations. Thousands of Iranians migrated to the Persian Gulf countries, not at the encouragement of the Iranian government, nor as agents and tools of foreign policy, but simply for business. The Iranian government's patronage of Iranians and its concern for the situation of even Arabs of Iranian descent required close solidarity and cooperation between Iran and the Gulf states. Finally, belief in Islam and adherence to American foreign policy, both of which helped to adopt a necessary and anti-communist policy, encouraged the Gulf states to cooperate. Alongside the factors of solidarity existing between Iran and the Gulf Arab states, there were also conflicting and divisive elements, the most important of which was the historical and religious difference between Shia and Sunni. Furthermore, no region in the world has had as many border and territorial disputes as the Persian Gulf region. Iran was trying to maintain its influence by supporting Shia holy sites and supporting Shia pilgrims in Saudi Arabia. Saudi Arabia was also trying to expand its influence by financing Sunni mosques and institutions in the Muslim world, especially in Southeast Asia and Africa, in order to prevent Iran from claiming leadership.

Sources

- Abbas, Ahmad (1340.9.23), Trip to Iran, Al-Nadwah newspaper, Mecca edition, sender Iranian embassy in Jeddah, recipient Ministry of Foreign Affairs, number 893.
- Abbas, Ahmad (1340.9.23), Trip to Iran, Al-Nadwah newspaper, Mecca edition, sender Iranian embassy in Jeddah, recipient Ministry of Foreign Affairs, number 893.
- Abbas, Ahmad (1961.12.23), Trip to Iran, Al-Nadwah newspaper, Mecca edition, number nine hundred, Abbas, Ahmad (1340.9.23), Trip to Iran, Al-Nadwah newspaper.
- Ahmadi, Hamid (2007), Iran-Saudi Arabia relations in the twentieth century.
- Alam, Asadollah (2015), Notes Amir Asadollah Alam, edited by Alinaghi Alikhani, Tehran, Maziar.
- Al-Madina Newspaper, 13 January 1963.
- Archives of Documents of the Ministry of Foreign Affairs of Iran (1352), Documents of the Jeddah Representation, Carton 21, File 18.
- Archives of Documents of the Ministry of Foreign Affairs of Iran (1345), Carton 12, File 16, Cultural Works of Iran and Saudi Arabia.
- Archives of Documents of the Ministry of Foreign Affairs of Iran (1346), Documents of the Jeddah Representation Cultural Agreement between Iran and Saudi Arabia, Carton 14, File 100.
- Archives of Documents of the Ministry of Foreign Affairs of Iran (1346), Draft Cultural Agreement, Document No. 99, Dated 23.8.1346, Carton 14, File 10, Document No. 99.
- Archives of Documents of the Ministry of Foreign Affairs of Iran (1352), Documents of the Jeddah Representation, Carton 21, File 18.
- Barry Rubin, (2014), The War of Powers in Iran, Translated by Mohammad Mashrafi, Tehran, Ashtiani.
- Carton 20, File 14, Document 3369 1351.11.11, p. 12 This article was also published in the English-language Jeddah magazine REPLICA on January 31, 1973 \11 Bahman 1351.
- Carton 22, File 21, Document 3654 1353.11.9.
- Chalonger, Mohammad Ali and Kobra Shah Hosseini Farsi (2016), "The Role of Transregional Powers in the Divergence of Iran and Egypt during the Era of Gamal Abdel Nasser during the Years 1955-

- 1960", Bi-Quarterly Journal of Scientific _ Research Journal of Historical Studies of the Islamic World, Year 4, Issue 7.
- Dehghani Firouzabadi, Seyed Jalal (2015), Principles and International Relations, Tehran, Samt Publishing.
- Deorty, James and Faltz Graff, Robert (2010), Conflicting Theories in International Relations, Translated by Alireza Tayeb and Vahid Bozorgy, Tehran, Qoms Publishing.
- Document (1346.6.31), The text of King Faisal's decree approving the cultural agreement between the two countries, Sender: Iranian Embassy in Jeddah, Recipient: Ministry of Foreign Affairs, No: 2151.
- Document (11.9.1367 \18.7.1948), Appropriate measures for the comfort of pilgrims, sent by the Embassy of Saudi Arabia, received by the Ministry of Foreign Affairs of Iran, number: 89.2.76.
- Document (15 Dhi Hijjah 1380), Reply to his message about Iranian pilgrims, sent by Malik Saud bin Abdulaziz, recipient: Mohammad Reza Pahlavi.
- Document (18th of March 1346), The validity of the cultural agreement between the two countries and the dispatch of Saudi medical students exclusively to Iran, Sender: Iranian Embassy in Jeddah, Recipient: Ministry of Foreign Affairs.
- Document (23rd of August 1346 and 23rd of November 1346, 12th of Sha'ban 1387 November 14, 1967 AD), Draft cultural agreement between the Imperial Government of Iran and the Government of the Kingdom of Saudi Arabia, sender: Iranian Embassy in Jeddah, recipient: Ministry of Foreign Affairs The subject of the draft cultural agreement.
- Document (29th of Farvardin 46), The visit of the Iranian cultural delegation to Saudi Arabia and the signing of the cultural agreement, Sender: Iranian Embassy in Jeddah, Recipient: Minister of the Court Asadollah Alam.
- Document (42.12.17), Visit of a delegation of female teachers from Jeddah to Iran, sent by the Embassy of Iran in Jeddah, received by the Ministry of Foreign Affairs, number: 3252 Archive of documents of the Ministry of Foreign Affairs of Iran (1345), Carton 12, file 16, cultural works of Iran and Saudi Arabia.
- Document (42.8.18), Broadcasting of Iranian music from the Jeddah Radio, sent by the Ministry of Foreign Affairs, received by the General Directorate of Publications and Radio, number: 3535.7.
- Document (43.7.18), Strategies for developing cultural relations between the two countries.
- Document (53.11.13), Invitation of Dr. Seyyed Jafar Shahidi by King Abdulaziz University to give a lecture, sent by the Ministry of Foreign Affairs.
- Document (Farvardin 1323), New Year greetings, sender: Abdulaziz ibn Saud, recipient: Mohammad Reza Shah.
- Document, December 1346: Cooperation between the two countries on the establishment of the Riyadh Medical School, Sender: Asadollah Alam, Recipient: Sheikh Hassan Al Sheikh.
- Document, March 1346: The validity of the cultural agreement between the two countries and the dispatch of Saudi medical students exclusively to Iran, Sender: Iranian Embassy in Jeddah, Recipient: Ministry of Foreign Affairs.
- Foreign Relations Iran in 1350 and 1351 (BTA), Annual Report of the Ministry of Foreign Affairs.

- Inerb Newman and Ole Waver, The future of International Relations, 1996.
- Information No. 14666, 6 Farvardin 1354.
- Information No. 14666, 6 Farvardin 1354.
- Iranian Ministry of Foreign Affairs Document Center, Carton 20, File 14, Document 3369 - 1351.11.11
- Iranian Ministry of Foreign Affairs Document Center, Carton 20, File 14, Document 3369 1351.11.1.
- Iranian Ministry of Foreign Affairs Document Center, Carton 20, File 14, Annual Reports 1351.
- Iranian Ministry of Foreign Affairs Document Center, Carton 20, File 14, Document 3369, 11/11/1351.
- Iranian Ministry of Foreign Affairs Document Center, Carton 20, File 14, Document 3369, 11/11/1351.
- Iranian Ministry of Foreign Affairs Document Center, Carton 26.1, File 12, Document 100.4.5060 3535.11.20 (Annual Reports 1355).
- Iran's Foreign Relations in 1350 and 1351 (B-T), Annual Report of the Ministry of Foreign Affairs.
- Iran's Foreign Relations in 1350, Annual Report of the Ministry of Foreign Affairs.
- Iran's Foreign Relations in 1350, Annual Report of the Ministry of Foreign Affairs, p. 52.
- Iran's Foreign Relations in 1350, Annual Report of the Ministry of Foreign Affairs.
- Jafari, Asghar Alireza Ghasemi and Tajabadi, Hossein (2013), "United States Security Approaches to Middle Eastern Social Movements", Quarterly Journal of Islamic Awakening Studies, Year 3, Issue 5.
- Kayhan No. 9521, 9 Farvardin 1354.
- Ministry of Foreign Affairs Documents Archive (1963), Documents of the Jeddah Mission, Carton 9, File 18.
- Ministry of Foreign Affairs Documents Archive (1967), Documents of the Jeddah Mission, Iran-Saudi Arabia Cultural Agreement, Carton 14, File 100.
- Ministry of Foreign Affairs Documents Archive (1967), Draft Cultural Agreement, Document No. 99, dated 23 August 1967, Carton 14, File 10, Document No. 99.
- Ministry of Foreign Affairs, Recipient of the Iranian Embassy in Jeddah, Number: 21.6764.
- Mirfundarsky, Ahmad (2013), In the Neighborhood of the Bear, Diplomacy and Foreign Policy of Iran, Tehran, Alam Publishing.
- Mirtorabi, Seyed Saeed (2017), "Analysis of the Interactive Relationship between Oil Nationalism in Iran and Structural Changes in the World Oil Market", International Political Research Quarterly, Islamic Azad University, Shahreza Branch, Issue 33.
- Mohaqq, Ali (1939), Documents of Iran-Saudi Arabia Relations 1304-1357 AH, Tehran, Ministry of Foreign Affairs.
- Mosley, Leonard (1936), Oil, Politics and Coup in the Middle East, Tehran, Rasam, Vol. 1.
- Mousavinia (2009/9/2), Conversation with Ebrahim Teymouri, former Iranian ambassador to the Emirates of Kuwait... Tehran, 27 September 2009.
- Rastakhiz Newspaper, No. 223, 4 Khordad 2535.
- Scott Burchill and Andrew Linklaker, Theorise of International Relations [London: McMilan, 1996, 23
- Shipri, Maryam (2016), "Pan-ism in the Middle East; A Look at Pan-Iranism - Pan-Arabism Pan-Islamism Proposed in the 1960s/1340", Journal of Historical Sciences Research, Year Eighth, Issue 2.

- Soleimani, Karim (2009), A study of how Iran-Saudi Arabia relations are reflected in the press from the perspective of the documents of the Iranian embassy in Jeddah (1968-1978 AD), Iranian History Magazine, No. 15, Volume 20.
- Voldani, Jafar (2015), Developments, Borders and Its Geopolitical Role in the Persian Gulf, Tehran, Qoms.

روابط فرهنگی ایران و عربستان سعودی در دوره محمدرضا شاه

ناصر عصمتی نازکی^۱، معصومه قره‌داغی^۲، محمد یوسفی جویباری^۳، منوچهر صمدی‌وند^۴

۱. گروه تاریخ، واحد شبستر، دانشگاه آزاد اسلامی، شبستر، ایران. پست الکترونیک: naseresmati@iau.ac.ir

۲. گروه تاریخ، واحد شبستر، دانشگاه آزاد اسلامی، شبستر، ایران. (نویسنده مسئول)، پست الکترونیک: masomegharadaghi@iau.ac.ir

۳. گروه علوم سیاسی، واحد تبریز، دانشگاه آزاد اسلامی، تبریز، ایران. پست الکترونیک: Mehrdad@iac.ac.ir

۴. گروه معارف، واحد تبریز، دانشگاه آزاد اسلامی، تبریز، ایران. پست الکترونیک: ma.samadivand@iau.ac.ir

اطلاعات مقاله	چکیده
نوع مقاله: مقاله پژوهشی تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۹/۰۳ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۱۱/۱۰ تاریخ انتشار: کلید واژه‌ها: ایران، عربستان، پهلوی دوم، روابط فرهنگی، آموزش	روابط فرهنگی ایران و عربستان سعودی تحت تأثیر تحولات سیاسی، اجتماعی و مذهبی در دوره محمدرضا شاه شکل گرفت. به سبب تقابل اسلامیت و وهابیت، تفاوت دیدگاه‌ها و سیاست‌های فرهنگی دو کشور، روابط فرهنگی طرفین با تنش‌هایی، نیز همراه بود. هدف از این پژوهش تبیین روابط فرهنگی دو کشور با توجه به تأثیر تحولات سیاسی، اقتصادی و اجتماعی کشور است. روش تحقیق به صورت تاریخی توصیفی-تحلیلی و استفاده از اسناد صورت گرفته است. نتایج و یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد اختلافات مذهبی مردم این دو کشور و رفتارهای نادرست مأموران سعودی با زائرین ایرانی و رقابت‌های منطقه‌ای بین این دو کشور از دلایل رقابت و خصومت دو کشور در اوایل حکومت محمدرضا شاه بود. تلاش‌های مدرنیزاسیون در ایران و تأکید عربستان بر حفظ سنت‌ها و اصول اسلامی، سبب فضای پیچیده فرهنگی و اجتماعی بین دو کشور بود. از دهه ۱۳۵۰ به سبب سیاست دو ستونی آمریکا همکاری‌های فرهنگی، آموزشی، اعزام دانشجویان به ایران، قراردادهای فرهنگی، تأسیس دانشکده پزشکی با کمک ایران و همبستگی اسلامی بین دو کشور برقرار بود. در نتیجه گسترش روابط سیاسی و اقتصادی سبب تعاملات فرهنگی دو کشور گردید و اعزام دانشجو برای تحصیل در ایران و همکاری ایران در تأسیس دانشکده پزشکی در ریاض، ستایش از دانشمندان ایرانی چون ابوعلی سینا، ابوریحان بیرونی در مطبوعات عربستان بازتاب گسترده‌ای داشت. مسافرت به شهرهای ایران و تعریف و تمجید از فرهنگ و تمدن ایرانیان در نشریات عربی، انعقاد قرارداد فرهنگی بین دو کشور و اعزام دانشجو به ایران و تعمیر بقاع متبرکه و ابنیه‌ها... نیز از دیگر تعاملات فرهنگی بین دو کشور بود.

استناد: عصمتی نازکی، ناصر؛ قره‌داغی، معصومه؛ یوسفی جویباری، محمد؛ صمدی‌وند، منوچهر (۱۴۰۵). روابط فرهنگی ایران و عربستان سعودی در دوره محمدرضا شاه. تحقیقات تاریخ ایران دوره اسلامی، ۳(۷)، ۳۶-۵.

<https://doi.org/10.71871/jhcin.2025.1212908>

© نویسندگان.

<https://doi.org/10.71871/jhcin.2025.1212908>

ناشر: دانشگاه آزاد اسلامی، واحد علوم و تحقیقات

مقدمه

روابط ایران و عربستان سعودی در دوره محمدرضا شاه فراز و نشیب‌های زیادی را طی نموده است. متغیرهای مستقل این تحقیق شامل سیاست‌ها و شرایط سیاسی و اقتصادی و فرهنگی دوره محمدرضا شاه و متغیر وابسته روابط فرهنگی ایران و عربستان است. با توجه به متغیرهای این پژوهش دو کشور گاهی به سبب مسائل سیاسی، اقتصادی و فرهنگی در مقابل یکدیگر قرار گرفته و یا بر سر منافع مشترک به سبب موقعیت ژئوپلیتیک با یکدیگر همکاری و تعامل داشته‌اند. ایران و عربستان با وجود اختلاف بر سر مسائل مذهبی و فرهنگی، به تدریج برای تأمین و حفظ امنیت منطقه خلیج فارس ناگزیر به کنار گذاشتن اختلاف‌های خود شدند. از عوامل ایجاد اختلاف بین دو کشور وجود دو ایدئولوژی تشیع و وهابیت بود. پس از خروج نیروهای انگلیسی از خلیج فارس دکتین نیکسون و سیاست دو ستون که در دوره ریاست جمهوری ریچارد نیکسون به اجرا در آمد. دولت‌های ایران و عربستان سعودی به عنوان دو ستون اصلی برنامه‌های ایالات متحده، وظیفه حراست و پُرکردن خلأ قدرت در منطقه خلیج فارس را عهده‌دار شدند. آمریکا در منطقه به ایران و توانمندی آن برای حفظ ثبات منطقه اهمیت بیشتری داده و جایگاه ویژه‌ای برای کشور ایران در جهت حفظ امنیت منطقه قائل گردید. هدف آمریکا از انتخاب این دو کشور برخورداری مرزهای بیشتر و منابع نفتی عظیم بود. همسایگی ایران با شوروی نیز باعث اهمیت بیشتر برای آمریکا شده بود و این کشور می‌توانست سدی در مقابل کمونیسم ایجاد نماید. در مقابل عربستان سعودی تنها نقش مالی حفاظت منطقه را بر عهده گرفت.

تفاوت‌های مذهبی و سیاسی، تأثیر منفی بر روابط فرهنگی و تبادلات میان دو کشور در ابتدای دوره سلطنت محمدرضا شاه داشت و غالباً محدود به حج و زیارت بود. مذهب نقش تعیین‌کننده‌ای در شکل‌گیری روابط داشت. تفاوت‌های مذهب شیعه در ایران و مذهب سنی در عربستان و وهابیت، منجر به تفاوت دیدگاه‌ها و تعاملات فرهنگی می‌شد. به نوعی روابط فرهنگی تحت الشعاع روابط سیاسی و اقتصادی دو کشور قرار داشت. با گسترش سفر زائران به عربستان دولت ایران کمیسیون دائمی حج و زیارت تأسیس نمود که سازماندهی امور مالی حجاج و تعیین صلاحیت زائران حج را بر عهده گرفت.

به تدریج با گسترش روابط سیاسی و اقتصادی سبب تعاملات فرهنگی دو کشور گردید و اعزام دانشجویان برای تحصیل در ایران و همکاری ایران در تأسیس دانشکده پزشکی در ریاض، ستایش از دانشمندان ایرانی چون ابوعلی سینا، ابوریحان بیرونی در مطبوعات عربستان بازتاب گسترده‌ای داشت. مسافرت به شهرهای ایران و تعریف و تمجید از فرهنگ و تمدن ایرانیان در نشریات عربی، انعقاد قرارداد فرهنگی بین دو کشور و اعزام دانشجویان به ایران و تعمیر بقاع متبرکه و ابنیه‌ها... نیز از دیگر تعاملات فرهنگی بین دو کشور بود. در این زمینه تحقیقاتی انجام گرفته شامل: لئونارد ماسلی در کتاب نفت، سیاست و کودتا در خاورمیانه می‌نویسد که متأثر بودن دو کشور عربستان و ایران از سیاست جهانی آمریکا و بر عهده گرفتن نقش دو ستونی تأمین منافع آمریکا در خلیج فارس که به پایگاه فرهنگی و سیاسی و اقتصادی و نظامی آمریکا تبدیل گردید و باعث همبستگی دو کشور در اتخاذ سیاسی‌های مشترک بود. اصغر جعفری ولدانی در کتاب تحولات، مرزها و نقش ژئوپلیتیک آن در خلیج فارس نویسنده به همکاری مشترک منطقه‌ای ایران و عربستان اشاراتی کرده است. به همکاری مشترک این دو کشور به دلیل عضویت در سازمان نفتی اوپک و دشمن مشترک طرفین یعنی جمال عبدالناصر که باعث پیوندهای خانوادگی شاه ایران و آل سعود عربستان شده بود به تفصیل توضیح می‌دهد. علی محقق در کتاب ارزشمند خود اسناد روابط ایران و عربستان سعودی ۱۳۰۴-۱۳۵۷ ه.ش به شکل‌گیری دولت عربستان سعودی در آغاز قرن بیستم و همزمانی این تحول با روی کار آمدن سلسله پهلوی پرداخته شده است و مناسبات دولت عربستان و دولت وقت

ایران با یکدیگر تقارن زمانی باید. همسایگی و نقشی که این دو کشور می‌توانستند در جهان اسلام ایفا کنند باعث شد که مناسبات سیاسی به سرعت گسترش یافته و رشد یابد. اسناد روابط ایران و عربستان تلاش دارد منتخبی از مدارک و اسناد تاریخی را برای شناخت بیشتر تحولات عربستان و ایران در اختیار می‌گذارد. بهترین کتاب در زمینه اسناد روابط ایران و عربستان بدون تجزیه و تحلیل است و تنها اسناد را آورده است. حسین قاسمی، علیرضا تاج‌آبادی در اثری به نام «رویکردهای امنیتی ایالات متحده در قبال جنبش‌های اجتماعی خاورمیانه» به فرایند سیاست خارجی ایالات متحده در خاورمیانه پس از جنگ جهانی دوم که با چالش و بحران همراه بوده است می‌پردازد. نشانه‌های بی‌اعتمادی در مردم خاورمیانه نسبت به آمریکا دیده می‌شود. معادلات قدرت تغییر یافته و اقداماتی عملیاتی در این منطقه انجام می‌دهد. می‌توان در زمینه خروج نیروهای انگلیسی در خلیج فارس و واگذاری نقش ژاندارمی منطقه به ایران و عربستان از این مقاله استفاده نمود. محمدعلی چلونگر و کبری شاه حسینی فارسی در تحقیقی به نام «نقش قدرت‌های فرامنطقه‌ای در واگرایی ایران و مصر در دوره جمال عبدالناصر طی سال‌های ۱۹۶۰-۱۹۵۵م» می‌نویسند بعد از جنگ جهانی دوم و دوقطبی شدن جهان، دولت‌های ایران و مصر هر کدام به یکی از دو بلوک غرب و شرق ملحق شدند و روابط بین این دو ابرقدرت بر روابط ایران و مصر تأثیر گذارد. چهار عامل در واگرایی روابط ایران و مصر طی سال‌های ۱۹۵۵-۱۹۶۰ تأثیرگذار بود. این عوامل عبارت هستند از عضویت ایران در پیمان بغداد، ملی شدن کانال سوئز توسط مصر که بخشی از صادرات و واردات ایران از طریق این کانال انجام می‌گرفت. اعلام دکترین آیزنهاور رئیس‌جمهور آمریکا در منطقه خاورمیانه و عادی شدن روابط ایران و مصر که در نهایت به قطع مناسبات سیاسی دو کشور منجر شد. این مقاله ضمن پرداختن به روابط ایران و مصر می‌تواند در زمینه روابط ایران و عربستان نیز قابل استفاده باشد. مریم شیبری در اثری به نام «پان‌ایسم در خاورمیانه، نگاهی به پان‌ایران‌یسم - پان‌عربیسم پان‌اسلامیسم» مطرح شده در دهه ۱۹۶۰م. / ۱۳۴۰ می‌نویسد: پان‌عربیسم، در این دوره با رهبری جمال عبدالناصر، جان تازه‌ای گرفت. در مقابل، ناسیونالیسم ایرانی نیز در اشکال مختلف پررنگ‌تر شد. پان‌اسلامیسم نیز یکی دیگر از جریانات همگرایی آن سال‌ها بود که بر وحدت اسلامی تأکید می‌کرد. آنچه پان‌عربیسم و پان‌ایران‌یسم را در این برهه زمانی مقابل هم قرار می‌داد، به کاربردن واژه‌های نامأنوس برای برخی از نقاط ایران بود. با وجود مخالفت تمام نهادهای سیاسی و مدنی، حکومت ایران که به دنبال تنش‌زدایی در منطقه بود با طرح دوباره پان‌اسلامیسم، مردم خاورمیانه را به همگرایی با واسطه دین اسلام دعوت نمود. سید سعید میرترابی در تحقیقی به نام «تحلیل رابطه تعاملی ناسیونالیسم نفتی در ایران و تحولات ساختاری بازار نفت جهان» نویسنده می‌کوشد از منظر بازار نفت، رابطه تعاملی میان حرکت‌های ناسیونالیستی نفتی در کشور و تحولات در قواعد تولید و فروش نفت در بازار جهانی نفت را در یک بازه زمانی بسیار مهم بررسی و تحلیل کند. این مقاله نشان می‌دهد که دسته‌بندی ناسیونالیسم نفتی در پنج دوره زمانی مورد نظر، به درک بهتر ما از سیاست نفت در ایران و کشورهای نفت‌خیز و همچنین رابطه تعاملی تحولات نفتی در کشورهای نفت‌خیز با تحولات بازار جهانی نفت در هر دوره کمک می‌کند. در این پژوهش با توجه به تحولات سیاسی و اقتصادی، روابط فرهنگی ایران و عربستان بررسی می‌شود.

چارچوب نظری تحقیق

واقعیت جهان روابط بین‌الملل در عمل نشان‌دهنده انواع مختلف همکاری و هم‌گرایی در سطح بین‌المللی و منطقه‌ای است. همکاری یکی از مفاهیم پرکاربرد در روابط بین‌الملل است. همکاری مانند سایر مفاهیم روابط بین‌الملل به صورت‌های مختلفی تعریف و تلقی می‌شود. به گونه‌ای که نمی‌توان مفهوم و تعریف واحدی از همکاری بین‌المللی ارائه داد (دهقانی فیروزآبادی، ۱۳۴۴: ۸۸). همکاری عبارت است از سازگار ساختن رفتار بازیگران با ترجیحات بالفعل یا مورد انتظار دیگران از طریق هماهنگ‌سازی سیاست‌ها. همکاری عبارت است از وضعیتی که طرف‌ها توافق می‌کنند با همدیگر کار کنند تا ضمن پرداخت هزینه منافع جدیدی را برای هر یک از شرکت‌کنندگان ایجاد کنند که از طریق کنش و اقدام یک‌جانبه قابل دسترس نیست. اجزای تشکیل‌دهنده مفهوم همکاری عبارت‌اند از کار کردن با همدیگر، توافق در مورد این کار دسته‌جمعی و نه صرفاً تقارن و اتفاق آن و هزینه سود و منفعت جدید.

منظور از سود و منفعت تنها منافع مادی نیست بلکه شامل منافع غیرمادی به معنای ادراک و احساس پیشرفت در جهت اهداف مورد نظر نیز می‌شود. اهداف و منافع مانند امنیت بیشتر ارتقای جایگاه و آزادی عمل بیشتر و یا ایجاد محدودیت‌هایی برای رفتار دیگر بازیگران همچنین بازیگران برای تأمین منافع مشترک از طریق کار جمعی باید هزینه پرداخت کنند، اگر چه این هزینه در مقایسه با سود و منفعتی که برای هر یک از بازیگران به دست می‌آید کمتر است (همان، ۸۹). همکاری بین‌المللی نیازمند انطباق و سازگارسازی متقابل سیاست و رفتار کشورها طبق رفتار مورد انتظار همکاران برای تأمین منافع مشترک است که مستلزم اراده و تصمیم‌گیری سیاسی در بالاترین سطح است. همکاری به انواع مختلف سیاسی، امنیتی، اقتصادی، فرهنگی و غیره تقسیم می‌شود. همکاری بین دولت‌ها و کشورها رایج‌ترین و شاخص‌ترین نوع همکاری بین‌المللی است. همکاری میان حکومت مستلزم وجود بعضی از شرایط و عوامل تسهیل‌کننده و مساعد است که از جمله مهم‌ترین آنها عبارت‌اند از همگونی و تجانس نسبی نظام‌های سیاسی، درجه اعتماد میان مقامات حکومتی، سطح توسعه اقتصادی، میزان وابستگی متقابل اقتصادی و تمایل نسبی حکومت‌ها برای واگذاری بعضی از کارکردهای مشخص حکومت در ورای مرزهای ملی به شبکه‌هایی از مقامات ملی و محلی (Scott Burchill, 1996: 23). همکاری بین‌المللی چند جانبه که بین بیش از دو بازیگر بین‌المللی صورت می‌گیرد براساس قلمرو و گستره جغرافیایی می‌توان به دو دسته جهانی و منطقه‌ای تقسیم کرد.

همکاری منطقه‌ای برخلاف همکاری جهانی نوعی همکاری چندجانبه است که به بازیگرانی که در یک منطقه خاص جغرافیایی قرار دارند، محدود و منحصر می‌شود. به طوری که امکان پیوستن همه بازیگران بین‌المللی به همکاری منطقه‌ای وجود ندارد. انسان ذاتاً و فطرتاً به همکاری با دیگر هم‌نوعان خود گرایش دارد که در روابط اجتماعی او نیز تجلی می‌یابد از این رو، همکاری وجه غالب روابط انسانی و اجتماعی است و در صورت تحقق نیافتن باید موانع آن را یافت و برطرف کرد. این تمایل ذاتی و غریزی انسان به سطح گروهی ملی و بین‌المللی نیز تسری یافته و در مناسبات و روابط گروهی ملی و بین‌المللی نیز تجلی و تحقق می‌یابد (دهقانی فیروزآبادی، ۱۳۹۷). ساختار آنارشیک نظام بین‌الملل ایجاب می‌کند که کشورها در تأمین امنیت خود به هیچ کشور و بازیگر دیگری اعتماد و اتکا نکنند و صرفاً به توانایی‌های خود متکی باشند. آنارشی بین‌المللی به معنای فقدان حکومت و اقتدار مرکزی در نظام بین‌الملل، دو پیامد تعیین‌کننده برای امکان و استمرار همکاری بین‌المللی دارد. آنارشی باعث بی‌اعتمادی کشورها نسبت به یکدیگر می‌شود. به علت آنارشی، هیچ مرجع و اقتداری وجود ندارد که کشورها را از به کارگیری زور و توسل به

جنگ در روابط بین‌الملل باز دارد همواره این امکان و نگرانی وجود دارد که کشوری به زور و جنگ متوسل شده و امنیت دیگران را به خطر اندازد. از این رو کشورها نگران توزیع برابر و با متوازن قدرت در بین خود هستند (Inerb Newman, 1996: 134).

یکی از ویژگی‌های روابط بین‌الملل پس از جنگ جهانی دوم، رشد و توسعه هم‌گرایی منطقه‌ای در چارچوب منطقه‌گرایی و منطقه‌ای‌شدن بوده است. هم‌گرایی منطقه‌ای متضمن و مستلزم سازگارسازی و هماهنگ‌سازی سیاست‌های بازیگران یک منطقه برای تأمین اهداف و منافع مشترک است. اگر چه هم‌گرایی منطقه‌ای ممکن است بسیار فراتر از همکاری صرف برود و این دو را نمی‌توان یکسان و مترادف پنداشت. برخی هم‌گرایی منطقه‌ای را به عنوان یک وضعیت نهایی تعریف می‌کنند که در آن همه اهداف شرایط و معیارهای از پیش تعیین شده برای نمونه وحدت اقتصادی و سیاسی تحقق یافته است. برخی دیگر هم‌گرایی منطقه‌ای را به صورت ترکیبی از فرایند و وضعیت می‌دانند. به طوری که هم‌گرایی منطقه‌ای یک وضعیتی است که در آن بعضی از شرایط، معیارها و اهداف از پیش تعیین شده تحقق یافته و کشورها در آستانه تحقق کامل همه شرایط قرار دارند. گروه دیگر، هم‌گرایی منطقه‌ای را فرایندی می‌دانند که به یک وضعیت خاص ختم می‌شود (دهقانی فیروزآبادی، ۱۰۵).

در کانون هم‌گرایی منطقه‌ای شکل‌گیری روابط رویه‌ها، روش‌ها، رفتارها و نهادهای منطقه‌ای برای ایجاد و استمرار همکاری در قالب تصمیم‌گیری مشترک در حوزه‌های مختلف سیاسی اقتصادی، امنیتی، فرهنگی و اجتماعی به منظور خاتمه دادن به خصومت‌ها و جنگ قرار دارد (Hafeznia, ۲۰۱۶: ۶۷).

هم‌گرایی منطقه‌ای به معنای عام و جامع، فرایندی است که دو یا چند ملت - دولت مستقل و دارای حاکمیت در یک منطقه جغرافیایی توافق می‌کنند تا برای رسیدن به منافع مشترک در حوزه‌های اقتصادی، سیاسی، امنیتی، فرهنگی و اجتماعی به تصمیم‌گیری مشترک بپردازند. هم‌گرایی منطقه‌ای عبارت است از هماهنگی فعالیت‌ها و رفتارهای سیاسی اقتصادی امنیتی اجتماعی و فرهنگی کشورها در یک منطقه جغرافیایی خاص در سطح هنجاری هم‌گرایی منطقه‌ای متضمن رشد هنجارها، قواعد، و توافقات رسمی است که از طریق آنها هماهنگی و همکاری بین کشورها حاصل می‌شود. هم‌گرایی منطقه‌ای متضمن یک یا چند موافقت‌نامه مکتوب و رسمی است که به صورت مشروح و جزئی حوزه‌ها، موضوعات و چگونگی همکاری اعضا را تعریف و توصیف می‌کند (دهقانی فیروزآبادی، ۱۳۴۴: ۱۰۷). هم‌گرایی منطقه‌ای در غایت خود ممکن است به وحدت کامل کشورهای عضو و تشکیل یک ابردولت بینجامد. چند اصل و فرض مشترک در مورد سرشت روابط معلقه‌ای در قالب هم‌گرایی سیاسی منطقه‌ای وجود دارد:

هم‌گرایی سیاسی منطقه‌ای مطرف به تغییر رویه تصمیم‌گیری سیاسی از یک‌جانبه به چندجانبه و مشترک است. تصمیم‌گیری سیاسی مشترک متضمن و مستلزم همکاری و اقدام مشترک کشورهای منطقه است. تعاملات، مبادلات و ارتباطات سیاسی فیزیکی درون منطقه‌ای از دیگر وجوه و ویژگی‌های هم‌گرایی سیاسی منطقه‌ای است. وجود نهادها، سازوکارها و ابزارهای منطقه‌ای برای حل و فصل مسالمت‌آمیز مناقشات و منازعات و مدیریت مسائل و موضوعات منطقه‌ای نیز از ملزومات هم‌گرایی سیاسی منطقه‌ای است. احساس تعلق به یک منطقه با مسائل و منافع مشترک و انتقال حداقلی یا حداکثری از وفاداری‌ها و انتظارات از سطح ملی به سطح منطقه‌ای و نهادهای آن یکی دیگر از مختصات هم‌گرایی سیاسی منطقه‌ای است (همان، ۱۱۱). هم‌گرایی امنیتی مرحله و سطح بالاتر و عمیق‌تری از هم‌گرایی سیاسی منطقه‌ای است در اثر توسعه و تحکیم هم‌گرایی سیاسی و لزوم حفظ و تداوم آن هماهنگی و همکاری کشورها برای اتخاذ تصمیم‌های مشترک امنیتی در چارچوب نهادهای منطقه‌ای ضرورت می‌یابد. از این رو هم‌گرایی امنیتی منطقه‌ای ناظر بر فرایند یا وضعیت همکاری هماهنگی، تصمیم‌گیری جمعی امنیتی و دفاعی کشورهای یک منطقه

است که می‌تواند به تغییر نظم امنیتی موجود در منطقه در جهت تشکیل یک جامعه امنیتی تکثرگرا یا وحدت دفاعی امنیتی کامل کشورها منجر گردد.

می‌توان به روابط ایران و عربستان براساس طرح ریچارد نیکسون (رئیس‌جمهور آمریکا) دو ستون اشاره نمود که برای تأمین امنیت منطقه خلیج فارس پس از بیرون رفتن نیروهای انگلیسی و حفظ منافع آمریکا و غرب چه در سطح منطقه و چه در سطح فرامنطقه‌ای، ایالات متحده آمریکا برای برقراری امنیت ایران را به عنوان ژاندارم تعیین و عربستان با توجه به منابع نفتی زیاد پایه ستون مالی این کار شد.^۲

ایران یک حلقه در زنجیر دفاعی آمریکا در برابر بلوک کمونیست و به صورت متحد ممتاز ایالات متحده آمریکا درآمد. آمریکا بدون این که از تعهدات خود برای پشتیبانی از کشورهای دوست و متحد در برابر تهدید شوروی سر باز زند، قسمت عمده مسئولیت دفاع از خود را در بحران‌های منطقه‌ای به دوش این کشورها می‌گذاشت (باری، ۱۳۶۳: ۱۰۶).

مشهورترین تعریف خاص از همگرایی را ارنست هاس براساس تجربه اروپا ارائه داده است. به نظر وی همگرایی عبارت است از فرایندی که از طریق آن بازیگران سیاسی در چندین کشور مختلف ترغیب می‌شوند که وفاداری‌ها، انتظارات و فعالیت‌های سیاسی‌شان را به سمت یک مرکز جدید معطوف سازند که نهادهایش دارای اقتدار و اختیارات قانونی با متقاضی آنها از دولت‌های ملی پیشین است (دنورتی، ۱۳۸۹: ۱۷۸).

در تعریف دیگری می‌نویسد: کشورها می‌پذیرند دارای یک موجودیت کاملاً مستقل و حاکمیت نباشند و داوطلبانه از بخش اعظمی از حاکمیت خود دست بکشند در حالی که به روش‌های جدیدی برای حل و فصل مناقشه بین خودشان دست می‌یابند (همان). لئون لیندبرگ یکی دیگر از پیش‌قراولان نظریه همگرایی در یک تعریف دو قسمتی که از همگرایی ارائه می‌دهد بر عنصر ماهوی آن تأکید می‌کند. وی همگرایی را فرایندی می‌داند که از طریق آن کشورها از تمنا و توانایی هدایت سیاست خارجی و سیاست‌های اصلی داخلی خود به صورت مستقل از یکدیگر صرف‌نظر کرده به جای آن تلاش می‌کنند تا تصمیمات مشترک بگیرند یا روند تصمیم‌گیری را به یک سازمان جدید تفویض کنند. وقتی اقتصاد ملی کشورهای همگرا در یک منطقه به صورت یک بازار واحد درآمد برای تداوم آن نیاز به هماهنگی و همکاری سیاسی کشورها برای اتخاذ تصمیم‌های سیاسی مشترک در چارچوب نهادهای سیاسی منطقه‌ای است (همان).

همگرایی سیاسی منطقه‌ای در زمان محمدرضا شاه به عربستان سعودی برای حفظ امنیت به ویژه در دوره جنگ سرد در خاورمیانه وجود داشت. پس از خروج نیروهای بریتانیا از خلیج فارس طی طرح نیکسون سیاست دو ستون اصلی ایالات متحده آمریکا که پایه نظامی آن ایران و پایه اقتصادی عربستان سعودی بود خلأ قدرت در خلیج فارس را بر عهده گرفتند. همچنین منافع مشترک نفتی و تعیین قیمت آن در اوپک از دیگر منافع مشترک ایران و عربستان محسوب می‌شد. دیگر در این دوره مسائل اهل سنت و شیعه و اختلاف بر سر زائران و حجاج نمی‌توانست سبب اختلاف دو کشور باشد و براساس نظریه همگرایی سیاسی منطقه‌ای می‌توان روابط سیاسی، فرهنگی و اجتماعی دو کشور را تحلیل نمود.

^۲ - برای اطلاعات بیشتر ر.ک: علیرضا امینی (۱۳۸۱)، تاریخ روابط خارجی ایران در دوران پهلوی، تهران: صدای معاصر، ص ۱۹۹ و مارک ج. گازروسکی (۱۳۷۶)، سیاست خارجی آمریکا و شاه، بنای دولتی دست‌نشانده در ایران، ترجمه فریدون فاطمی، تهران، مرکز، چاپ دوم، ص ۱۹۶.

ساختار تصمیم‌گیری سیاست خارجی در دوره پهلوی دوم غیرنهادینه بوده و به خصوص پس از فراندوم شش ماده‌ای سال ۱۳۴۱ تصمیم‌گیری مبتنی بر اراده شخص شاه صورت می‌گرفته است. برای محمدرضا پهلوی مسائل مربوط به سیاست خارجی و ارتش آن چنان با اهمیت بود که هیچ‌کس را جز خودش لایق تصمیم‌گیری در این دو حوزه نمی‌دید از این رو بیشترین ساعات کاری شاه در حوزه سیاست خارجی و دفاعی کشور صرف می‌شد.

ابراهیم تیموری از سفرای دوره پهلوی در مصاحبه با نویسنده در مورد بی‌اعتقادی شاه در به کار گرفتن آرای متخصصان می‌گوید:

شاه در یکی از مهمانی‌هایی که رجال سیاسی نیز در آن حضور داشتند. در کنار شومینه مشغول کشیدن سیگار بود و وزرا و وکلای مجلس هم به دور او حلقه زده بودند. شاه از آنها پرسید به نظر شما علت موفقیت من چه بوده است؟ دولتمردان هر یک در جواب به مدانه و چاپلوسی پرداختند. شاه در جواب گفت: «اشتباه می‌کنید علت موفقیت من در کارهایم در این بوده است که با هیچ‌کس مشورت نمی‌کنم (موسوی‌نیا، ۱۳۸۸/۹/۲۷).

وزیر خارجه هر روز ساعت یازده باید به خدمت می‌رسید و اگر او یا قائم‌مقام او در سفر بودند بایستی گزارش‌ها را با پیک مخصوص به عرض می‌رساندند. این تبدیل به یک رویه شده بود و هرگونه تلگراف و گزارشی که از خارج می‌آمد از زیر دست شاه می‌گذشت. احمد میرفندرسکی آخرین وزیر خارجه شاه که سابقه طولانی در دستگاه خارجی کشور داشت وزارت خارجه را وزارت خارج از امور می‌خواند چرا که همه‌چیز و حتی مسائل جزئی آن باید به تأیید شاه می‌رسید.

میرفندرسکی شاه را یگانه هدایت‌کننده دستگاه سیاست خارجی ایران می‌دانست:

«اعلیحضرت نه تنها طراح سیاست خارجی ایران بود بلکه دستگاه دیپلماسی را هم رهبری می‌کرد. البته باید انصاف داد دستوراتی که شاه می‌داد اکثراً سنجیده و صحیح بود. وی یکی از ورزیده‌ترین افرادی بود که من در طول خدمتم چه در داخل و چه در خارج دیده بودم... اگر سفیری نظری ابراز می‌کرد که در جهت کلی سیاست خارجی ایران و تمایلات قلبی اعلیحضرت بود مورد قبول واقع می‌شد... به طور کلی بعد از ۲۸ مرداد ۱۳۳۲ مرکز قدرت از هیئت‌دولت تدریجاً به اعلیحضرت منتقل شد و از زمان انقلاب سفید این انتقال سریع‌تر شد.» (میرفندرسکی، ۱۳۸۲: ۱۷۷-۱۸۴)

در خاطرات علم آمده است:

امروز وزیر خارجه اسرائیل برای یک ملاقات خصوصی با شاه وارد ایران شد. وزیر خارجه خود ما تا آخرین دقایق از این سفر خبر نداشت. من به تنهایی ترتیب این سفر را داده بودم... (علم، ۱۳۹۴: ۲۸۱).

دو کشور ایران و عربستان به عنوان دو سرپل نفوذ غرب در منطقه برای حفظ امنیت آبراه نفتی خلیج فارس، حفظ ثبات سیاسی کشورهای طرفدار غرب، ممانعت از نفوذ کمونیسم و پاک کردن منطقه از جنبش‌های چپ‌گرایانه ایجاب می‌کرد که در روابط خارجی خود نسبت به یکدیگر همواره جانب احتیاط را رعایت کنند (سلیمانی، ۱۳۸۸: ۱۵). همگرایی منطقه‌ای در مسائل سیاسی و اقتصادی منجر به تعاملات فرهنگی دو کشور نیز گردید.

همکاری‌های آموزشی ایران و عربستان در دوره محمدرضاشاه

با گسترش روابط سیاسی ایران و عربستان روابط و مناسبات فرهنگی دو کشور نیز از زمان روی کارآمدن ملک فیصل رو به گسترش گذاشت. با اینکه در سال‌های نخستین دهه ۱۳۴۱-۴۲/۱۹۶۰ دولت ایران اعتراض خود را مبنی بر عرب خواندن برخی چهره‌های

فرهنگی و علمی ایرانی همچون ابوعلی سینا و یا زکریای رازی و ابوریحان بیرونی در رسانه‌های سعودی اعلام کرده بود اما این مسائل در روابط کلی سیاسی ایران و عربستان بسیار حاشیه‌ای می‌نمود. الندوه روزنامه چاپ مکه در مقاله‌ای پیرامون اندیشه عقلی نزد اعراب ابن سینا زکریای رازی و ابوریحان بیرونی را عرب خوانده بود. سفارت ایران ضمن تذکر به آن روزنامه پیشنهاد کرده بود بهتر بود عنوان مقاله اندیشه عقلی در اسلام گذاشته می‌شد. روزنامه المدینه، ابن سینا را از افتخارات عرب خوانده بود. افراسیاب نوایی سفیر ایران ضمن اعتراض به این روزنامه و در مورد این اشتباه تذکر داده و گفته بود بهتر بود گفته می‌شد ابن سینا از مفاخر اسلام است (محقق، ۱۳۷۹ و روزنامه المدینه، ۳۰ دی ۱۳۴۲).

روابط فرهنگی و آموزشی میان ایران و عربستان نیز در حال گسترش بود همکاری‌های دانشگاهی در عرصه پزشکی از این موارد بود. در این دوره عربستان طرح گسترش آموزش پزشکی را در دانشگاه‌های خود در دست داشت و بیشتر مایل بود از کشورهای قدرتمند مسلمان همچون ایران یاری بخواند در همین زمینه یوسف المهاجری وزیر بهداشتی سعودی گفته بود ایران اعلام آمادگی کرده است به عربستان پزشک و لوازم تدریس پزشکی در دانشگاه را بدهد^۲ (بایگانی، ۱۳۴۲: پرونده ۱۸). در نامه‌ای که وزارت بهداشتی ایران به وزارت بهداشت عربستان فرستاد آمده بود:

اعلیحضرت شاهنشاه (ایران) برادر اعلیحضرت ملک سعودند و روابط دینی و همسایگی ایجاب می‌نماید که با شما همکاری نموده و همه‌گونه خدمت برای شما انجام دهیم. وزیر بهداشتی عربستان همچنین ابراز تمایل کرده بود دانشجویان سعودی را برای فراگیری رشته‌های پزشکی به خرج، عربستان به ایران اعزام کند. در این نوع روابط آموزشی و فرهنگی دانشگاه شیراز پیش‌تاز بود و شاید هم به علت نزدیکی به عربستان برگزیده شده بود. مدتی بعد نیز هیئتی از بانوان آموزگار عربستان سعودی برای آشنایی با تجربه آموزش و پرورش در ایران به ایران سفر کردند (احمدی، ۱۳۸۶: ۱۳۱).

ابراز تمایل دو کشور به گسترش روابط فرهنگی سفارت ایران در جده طی گزارشی محرمانه به وزارت امور خارجه کشور راهکارهایی برای توسعه روابط فرهنگی بین دو کشور ایران و عربستان عرضه کرد در این گزارش سفیر ایران ضمن اشاره به فعالیت‌های فرهنگی و تبلیغی سایر کشورها در عربستان بر اهمیت کارهای فرهنگی و تبلیغی برای معرفی ایران و پیشرفت‌های ایران به ویژه در دوران حج تأکید کرد. از پیشنهادهای سفیر ایران تأسیس خانه فرهنگی در محل سفارت ایران در جده بود. وی از دادن چنین پیشنهادی این اهداف را دنبال می‌کرد به نمایش گذاردن نشریات کتاب‌ها و فیلم‌های ایرانی تلاش برای رفع شبهات موجود درباره ایران مقابله با یاوه‌هایی که مغرضین درباره بی‌اعتنایی ایرانیان به دین اسلام و نفوذ تمایلات یهودی و زرتشتی در ایران مطرح کرده‌اند مقابله با اکاذیب علمای وهابی درباره شیعه از طریق توزیع کتاب‌های درجه اول شیعه در فقه و اصول و کلام و حدیث و تفسیر از علامه حلی و خواجه نصیر جلب توجه ملک فیصل به گسترش روابط فرهنگی دو کشور تشکیل جلسات سخنرانی‌های زبان‌دانان ایران در عربستان تأسیس نمایشگاه دائمی در سفارت ایران در جده برای جلوه دادن آثار هنری ایران از دیگر پیشنهادهای سفیر ایران بود سفیر ایران در پایان پیشنهادهای خود نوشته بود (بایگانی، ۱۳۴۲: پرونده ۱۳۴۲/۱/۲۰).

ایران همیشه به دانش و هنر در بین عرب ضرب‌المثل بوده است با فعالیت‌های پیگیر تبلیغاتی- فرهنگی و هنری و اقتصادی به سهولت می‌توان جهان عرب را واقف نمود که این افتخارات منحصر به گذشته نبوده و امروز هم در قلب آسیا مملکتی به وجود آمده است که در آن تعالیم مقدس اسلام با تازه‌ترین و پیشروترین ترقیات هم‌دوش است.

^۲- برای اطلاعات بیشتر ر.ک: محقق، علی (۱۳۷۹)، اسناد روابط ایران و عربستان سعودی، ۱۳۰۴-۱۳۵۷.ش، تهران: وزارت امور خارجه.

در دوره حکومت‌های ملک عبدالعزیز و ملک سعود کار جدی در زمینه روابط فرهنگی دو کشور انجام نشد. با به قدرت رسیدن ملک فیصل تحرکی در روابط فرهنگی به وجود آمد. برای اولین بار در ۱۳۴۳ش سفارت ایران طی گزارشی پیشنهاد می‌کند که فعالیت‌های فرهنگی باید مورد توجه قرار گیرند و اینکه سفارت ایران در نظر دارد یک خانه فرهنگ در محل سفارت تأسیس کند و همچنین کلاس‌های آموزش زبان فارسی دایر کند.

در این گزارش آمده است:

اینجانب در نظر دارد یک خانه فرهنگی در این محل تأسیس کند که مجهز به کتابخانه و سالن سینما و قرائت‌خانه باشد و فرهنگیان و ارباب مطبوعات و مأموران دولت سعودی و دانشجویان و دیپلمات‌های خارجی را برای استماع سخنرانی‌های مربوط به ایران و دیدن فیلم‌های ایرانی مرتباً دعوت نماید و اگر عده کافی دانشجوی پیدا شود کلاس‌های خارجی نیز دایر گردد. همچنین پیشنهاداتی جهت فعالیت‌های مذهبی ارائه داده شد. مغرضین اراجیفی درباره بی‌اعتنایی ایرانیان به شریعت مطهره اسلامی و تمایلات یهودی و زردشتی در ایران منتشر کرده‌اند متأسفانه این تبلیغات در اذهان ساده بعضی کارگر افتاده.... اگر کتاب‌های درجه اول شیعه اعم از فقه و اصول و کلام و حدیث و تفسیر مثل اصول اربعه و مؤلفات مدون علمایی چون علامه حلی و خواجه نصیرالدین طوسی و العباقت و نظائر آن که منطقی و استدلالی و عاری از دشنام و مطالب خام و بی‌اساس است در کتابخانه سفارت کبرا باشد و به اهل علم امانت داده شود خدمت بزرگی به مذهب تشیع در عربستان سعودی شده است. (همان).

پیشنهاد تهیه پیش‌نویس قرارداد فرهنگی را نیز ارائه داد. در این مقطع تاریخی به دلیل دشمنی و تبلیغات سرسختانه جمال عبدالناصر علیه حکومت‌های محافظ کار ایران و عربستان روابط دو کشور بیش از پیش ترقی کرده و زمینه هرگونه همکاری بین دو کشور فراهم شده بود.

در سال ۱۳۴۶ قرارداد فرهنگی که طرح آن هنگام مسافرت ملک فیصل به ایران تهیه شده بود و در ۱۳۴۶/۸/۲۳ در تهران به امضای وزرای آموزش و پرورش ایران و سعودی رسید. در فروردین ماه سال ۱۳۴۶ دکتر هادی هدایتی وزیر آموزش و پرورش ایران بنا به دعوت وزیر فرهنگ سعودی در رأس هیئتی به عربستان رفت و در ریاض پیش‌نویس قرارداد فرهنگی را پاراف کرد و با دعوت متقابلی که از وزیر فرهنگ سعودی شیخ حسن آل‌الشیخ به عمل آمد نامبرده در آبان ماه ۱۳۴۶ش، به تهران آمد و قرارداد فرهنگی را به نمایندگی دولت سعودی امضا کرد (بایگانی اسناد وزارت امور خارجه ایران، ۱۳۴۶: اسناد نمایندگی جده قرارداد فرهنگی ایران و عربستان، کارتن ۱۴، پرونده ۱۰۰).

در ماده ششم این موافقتنامه آمده است طرفین متعهدین نشر اطلاعات منطبق با سوابق و حقایق تاریخی و جغرافیایی را در کلیه کتب و من جمله کتب درسی و اسناد و مطبوعات خود نسبت به کشور متعاقد دیگر ملحوظ خواهند داشت تا اتباع دو کشور تصور ذهنی صحیحی درباره کشور یکدیگر تحصیل کنند (همان).

در سال ۱۳۵۱ پنج بورس تحصیلی جدید از سوی دانشگاه پهلوی شیراز در اختیار دولت عربستان قرار گرفت. دو نفر از دانشجویان عربستان که موفق به دریافت درجه دکتری در زبان و ادبیات فترسی از ایران شده‌اند. اکنون تدریس این رشته را در دانشگاه‌های سعودی بر عهده دارند. به علاوه در برخی از رشته‌های تحصیلی در دانشگاه‌های آن کشور نیز استادانی از ایران تدریس می‌کنند. در دانشگاه اسلامی المدینه نیز سه دانشجوی ایرانی به تحصیلات خود ادامه داده‌اند (روابط خارجی ایران در سال ۱۳۵۰، گزارش سالیانه وزارت امور خارجه، ۵۲). سفارت عربستان نیز طی استقبال از این تصمیم اعلام کرد دانشجویانی را برای تحصیل در رشته‌های حقوق و پزشکی در نظر می‌گیرد. برخی از دانشجویان سعودی در رشته‌های اقتصاد و پزشکی دانشگاه شیراز و برخی

نیز در دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران مشغول به تحصیل شدند. در اسناد وزارت امور خارجه ایران گزارش‌هایی در مورد مشکلات امتحانات این دانشجویان و ضعف آنها در زبان انگلیسی که زبان رسمی دانشگاه پهلوی شیراز بود اشاره شده است (بایگانی اسناد وزارت امور خارجه ایران، ۱۳۵۲: اسناد نمایندگی جده، کارتن ۲۱، پرونده ۱۸).

در میان دانشجویان سعودی برخی دانشجویان دختر نیز در رشته پزشکی در دانشگاه شیراز تحصیل می‌کردند. در مورد احتمال اشتغال به تحصیل دانشجویان ایرانی در عربستان گزارش‌های چندانی در اسناد وزارت امور خارجه ایران در دست نیست. فقط در یکی از گزارش‌های مربوط به امور، بحرین در ۱۳۴۹ به اشتغال به تحصیل سه دانشجوی ایرانی در دانشکده امور مذهبی عربستان اشاره شده است. بهره‌برداری پژوهشگران ایران از منابع خطی فارسی موجود در عربستان نیز از جمله موارد همکاری فرهنگی دو کشور بود نسخ خطی کتاب‌های فارسی به ویژه در مدینه و مکه بسیار ارزشمند بودند در ۱۳۴۵ محمدتقی دانش‌پژوه استاد دانشگاه تهران و از مقامات برجسته بخش نسخ خطی در کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران به عربستان رفت و از نسخ خطی موجود در آن شهرها عکسبرداری کرد (بایگانی اسناد وزارت امور خارجه ایران، ۱۳۴۵: کارتن ۱۲، پرونده ۱۶، آثار فرهنگی ایران و عربستان).

رفاه حال زائران

در سال ۱۳۵۰ تعداد ۳۰۲۹۹ نفر از زائران ایرانی به اماکن متبرکه سعودی مشرف شدند و فریضه حج به جای آوردند. تدابیری که از سوی عربستان برای تأمین رفاه حجاج اتخاذ شده بود به ویژه همکاری و اشتراک مساعی مقامات سعودی با سفارت شاهنشاهی ایران در جده سبب گردید که این فریضه مذهبی در سال ۱۳۵۰ به نحو مطلوبی انجام یابد و حجاج ایرانی از رفاه کامل برخوردار باشند (روابط خارجی ایران در سال ۱۳۵۰ و ۱۳۵۱ (بی‌تا)، گزارش سالیانه وزارت امور خارجه، ۱۰۸).

شاهدخت فاطمه پهلوی به اتفاق سرکار علی‌ه بانو فریده دیبا و همراهان برای انجام مراسم حج به عربستان سعودی رفتند و مهمان اعلیحضرت ملک فیصل بودند.

در فروردین ۱۳۵۰ بین بیمارستان خلیلی دانشگاه پهلوی و وزارت بهداشت عربستان قراردادی در شیراز به امضا رسید که طبق آن وزارت بهداشت عربستان بیمارانی را که نیاز به عمل جراحی چشم داشته باشند به بیمارستان مورد بحث خواهند فرستاد (روابط خارجی ایران در سال ۱۳۵۰ و ۱۳۵۱ (بی‌تا)، گزارش سالیانه وزارت امور خارجه، ۱۰۸).

در سال ۱۳۵۰ چهار دانشجوی ایرانی در دانشگاه اسلامی مدینه مشغول تحصیل علوم دینی بوده‌اند.

در شهریور ماه ۱۳۵۱ هیئتی به ریاست معاون سازمان اوقاف به جده رفت و مذاکراتی در زمینه رفاه حال زائران ایرانی خانه خدا با وزیر حج و اوقاف سعودی و سایر مقامات مربوطه آن کشور به عمل آورد و برای اولین بار دفتر نمایندگی سازمان اوقاف در عربستان برای رسیدگی به امور حج افتتاح گردید.^۴

در سال ۱۳۵۱ تعداد ۴۵۲۹۸ نفر زائر ایرانی به اماکن متبرک سعودی مشرف شدند. اشتراک مساعی سعودی با سفارت شاهنشاهی ایران در جده و سازمان اوقاف موجب شد که حجاج ایرانی در ادای این فریضه مذهبی از رفاه کامل برخوردار باشند (روابط خارجی ایران در سال ۱۳۵۰، گزارش سالیانه وزارت امور خارجه، ۵۲).

^۴ - برای اطلاعات بیشتر ر.ک: محقق، علی (۱۳۷۹)، اسناد روابط ایران و عربستان سعودی ۱۳۰۴-۱۳۵۷ ه.ش، تهران: وزارت امور خارجه.

در سندی سفارت عربستان سعودی اعلام می‌کند که تدابیر مقتضی جهت آسایش حجاج فراهم نموده است. سفارت عربستان سعودی با تقدیم احترامات به وزارت خارجه شاهنشاهی مفتخراً در پاسخ یادداشت شماره ۴/۱۴۸۸/۱۶۰۶۰ مورخ ۱۳۲۷/۴/۲۰ اعلام می‌دارد که دولت عربستان سعودی نهایت کوشش خود را برای محافظت و تأمین آسایش حجاج به کار می‌برد و حجاج ایرانی را نیز مانند دیگر حجاج مشمول این محافظت و نگاهداری می‌سازد و به هیچ‌وجه مایل نیست کوچکترین زبان و آسیبی به ایشان وارد شود.

دولت برای سلامت حجاج تمام تدابیر مقتضی را به کار برده و انجمن مخصوصی نیز برای قبول مراجعات حجاج و تأمین راحت و آسایش و تسهیل امور آنان تعیین کرده است. سفارت سعودی این فرصت را برای تجدید احترامات فائمه مغتتم می‌شمارد (سند ۱۳۶۷/۹/۱۱ / ۱۹۴۸/۷/۱۸)، تدابیر مقتضی جهت آسایش حجاج، فرستنده سفارت کشور عربی سعودی، گیرنده وزارت امور خارجه ایران، نمره: ۸۹/۲/۷۶).

آقای مصطفی ابوحمد رئیس کودکانستان جده برای مسافرت یک هیئت هفت نفری از بانوان آموزگار مؤسسه مزبور اوایل سال ۱۳۴۲ به سفارت کبرا مراجعه نمود که مراتب طی نامه شماره ۲۴۳ مورخ ۱۳۴۲/۱/۲۹ به استحضار وزارت متبوعه رسید و طی نامه شماره ۴۲۵۳/۸/۱۶۶۶ مورخ ۱۳۴۲/۲/۳۰ پاسخ دادند که وزارت فرهنگ از تقاضای این شخص حسن استقبال کردند ولی اداره کل هواپیمایی کشوری به واسطه خاتمه پروازهای حج انجام درخواست وی را عملی ندانستند.

مصطفی ابوحمد در شرحی که ترجمه آن به پیوست تقدیم گردیده است به سفارت کبرا نوشته و تقاضای خود را در این موقع که مدت کافی برای انجام امر موجود است تجدید نموده است.

رفت‌وآمدها موجب تحکیم روابط بین دو کشور خواهد بود و آموزگاران پس از مشاهده پیشرفت‌های سریعی که نصیب ملت ایران گردیده است مبلغ خوبی در اینجا خواهند بود. متمنی است مقرر فرمایند مراتب را به مقامات مربوط اطلاع دهند تا ترتیب حرکت مجانی این هیئت را به وسیله هواپیماهای شرکت هواپیمایی ملی که پس از آوردن حجاج خالی به تهران مراجعت می‌نمایند بدهند و از نتیجه اقدامات این سفارت کبرا را مستحضر فرمایند تا برای تنظیم برنامه حرکت آنها به رئیس مؤسسه مزبور ابلاغ گردد. (سند، ۴۲/۲/۱۷: سفر هیأتی از بانوان آموزگار جده به ایران، فرستنده سفارت ایران در جده، گیرنده وزارت امور خارجه، نمره: ۳۲۵۲) سفیرکبیر - افراسیاب نوائی

وزارت امور خارجه ایران در نامه شماره ۱۷۴۱۹/۳۰۸۳/۷ مورخ ۱۳۴۲/۷/۲۱ اشعار می‌دارد که طبق نامه واصله از سفارت کبرا برای شاهنشاهی در جده نوارهای موسیقی ایرانی در اختیار مدیر کل انتشارات و رادیوی جده گذاشته شده است تا در برنامه موسیقی شرقی رادیوی سعودی پخش شود. تاریخ و ساعت پخش بعداً اعلام می‌شود (سند، ۴۲/۸/۱۸: پخش موسیقی ایرانی از رادیو جده، فرستنده وزارت امور خارجه، گیرنده اداره کل انتشارات و رادیو، نمره: ۳۵۳۵/۷) وزیر امور خارجه.

همچنین در سندی ملک سعود بن عبدالعزيز به محمدرضا پهلوی درباره حجاج ایرانی نامه‌ای نوشته و به عنوان کشور دوست و اسلامی به محمد رضا شاه اطمینان می‌دهد که حجاج ایرانی در عربستان در رفاه باشند (سند، ۱۵ ذیحجه ۱۳۸۰: پاسخ پیام وی درباره حجاج ایرانی، فرستنده ملک سعود بن عبدالعزيز، گیرنده: محمدرضا پهلوی).

در بین اسناد می‌توان به اسنادی دست یافت که پادشاه عربستان سعودی ملک عبدالعزيز به مناسبت سال نوروزی جدید به شاه ایران تبریک گفته است (سند، فروردین ۱۳۲۳: تبریک سال نو، فرستنده: عبدالعزيز ابن سعود، گیرنده: محمدرضا شاه عبدالعزيز).

محمدرضا شاه پهلوی نیز پاسخ پیام تبریک را برایشان ارسال نموده است (همان) محمدرضا پهلوی

سفر عباس احمد تبعه سعودی به ایران و دیدگاهش نسبت به تاریخ و فرهنگ مردم ایران

در مقاله‌ای تحت عنوان سفر به ایران که در روزنامه الندوه توسط یک تبعه سعودی به نام عباس احمد چاپ شده از سفر خود به ایران خاطراتش را نوشته است. علاقه‌مندی به سفر به ایران را در ورود به کویت می‌داند که از اینجا سفر به ایران شکل گرفته و عازم این کشور می‌شود. تاریخ پُر عظمت این کشور و حوادث زیادی چون حمله اسکندر مقدونی و اعراب به ایران و حمله مغول... که نتوانسته‌اند این کشور را ویران و نابود سازند. امپراتوران ایرانی که در کشورهای مختلف حکومت کرده‌اند. از تأثیر اسلام بر ایرانیان و بقایای تاج و تخت ساسانیان... از عواملی بودند که نویسنده مقاله سبب شده تا به این کشور مسافرت نماید. عباس احمد در این مقاله ایرانیان را مردمی متبخر می‌داند که به تاریخ و سرزمین خودشان افتخار می‌کنند. مناعت و فخر فروشی را از ویژگی‌های ایرانیان می‌شمارد. این که حتی کلمه ایران را برگرفته از نژاد آریایی می‌داند که در ایران رشد و نمو کرده و به دیگر سرزمین‌ها رفته است. از اهمیت جهانگردی توسط دولت ایران می‌نویسد و این که در فرودگاه کارکنان شرکت هواپیمایی رفتار خوبی با مسافران داشتند. از علاقه‌مندی ایرانیان به تاریخ می‌نویسد که به تاریخ کشورشان افتخار می‌کنند و معتقدند که اولین تمدن انسان روی زمین از ایران سرچشمه گرفته است (در مورد قهرمانان ملی چون دکتر مصدق... و پیشوایانی که اسم آنها در دنیا مطرح است. عباس احمد ۱۳۴۰/۹/۲۳: سفر به ایران، روزنامه الندوه، چاپ مکه، فرستنده سفارت ایران در جده، گیرنده وزارت امور خارجه، شماره ۸۹۳).

دولت شاهنشاهی اهمیت زیادی به جهانگردی می‌دهد و این تسهیلات که می‌نمایند اثرات حسنه در دل جهانگردان بخشیده و هیچ وقت آن را فراموش نخواهند کرد. سپس به کافه رستورانی که شرکت هواپیمایی ایران جهت صرف غذا تهیه نموده رفته با دقت در چهره و اخلاق ایرانیان که دو صفت بارز خلقی در آنها دیده می‌شود: خُلقاً مناعت و تفخر صفت بارز ایرانی و خُلقاً دماغ ایرانیان است که کشیده و بلند و گاهی شکیل است و گاهی نه.

ایرانی به ملیت و افتخارات نیاکان خود به شدت می‌بالد سه مرتبه هجوم بر کشور ایران و پیشامدهای گوناگونی که برای ایران اتفاق افتاده، حمله اسکندر مقدونی به ایران در سال ۳۳۰ ق.م. فتح مسلمین ایران در سال ۶۳۶ م. هجوم مغول در اوایل قرن سیزدهم میلادی نتوانسته است روح میهن‌پرستی و رسوم ملی ایران را از بین ببرد. با سرودن اشعار فردوسی خاطره قهرمانان و سلحشوران ایرانی در خاطره آنها زنده با اشعار حافظ از ترانه‌های وی محظوظ و از اشعار سعدی به ارشاد و فلسفه پی می‌برد و با اشعار نظامی هم به داستان‌سرایی لذت می‌برد و از رباعیات عمر خیام با افکار فلسفی مشعوف و مسرور می‌گردد.

ایرانی تاریخ خود را از دوره سیروس و کامبیز و داریوش با دقت و علاقه تمام خوانده و وقایعی را که در ظرف بیست و پنج قرن گذشته به کشور ایران روی آورده از مدنظر می‌گذرانند و تمدن اعصار گذشته در این کشور و جنگ‌هایی را که با یونان و رومی‌ها نموده یاد می‌کند. ایرانی عقیده دارد اولین تمدن انسان روی زمین از ایران سرچشمه گرفته و تمدن یونانی‌ها که ریشه تمدن و فرهنگ کنونی را در باختر تشکیل می‌دهد از ایران اخذ و در نتیجه چپاول و غارت کتاب‌های نفیس پرسپولیس تخت جمشید در دوره اسکندر مقدونی به یونان و از آنجا به اروپا رفته است. همین‌طور نژاد آریایی را که اصیل‌ترین نژاد بشر می‌داند معتقد هستند در ایران رشد و نمو نموده و از آنجا به جاهای دیگر منتقل شده است. هیتلر هم بر این عقیده بوده و آن را تأیید و پشتیبانی می‌نموده است. به همین واسطه اسم کشور را از فارس که استانی در جنوب ایران است به (ایران) یعنی سرزمین آری تبدیل نمودند. آری‌ها به عقیده ایرانیان نجباء و نبلاء تعبیر می‌شوند. ایرانی در نتیجه همین عقیده با دید تقدیر به طبقه اعیان نگاه می‌کند و آن را یک امر طبیعی آثار

و بقایای عظمت گذشته خود می‌داند. ایرانی در هر مقام و رتبه‌ای باشد حاضر نیست او را به کمتر از خطاب آقای عزیز صدا کنند. اما از لحاظ دماغ ایرانیان که دارای بینی بلند و کشیده هستند که در بعضی موجب جاهت و خوشگلی است و در بعضی‌ها به عکس آن است. آبادان.... اهواز- آبادان از شهرهای کوچک ایران است و وجود نفت در آنجا به این شهر، شهرت جهانی داده است و شهر مزبور در ولایت موسوم به خوزستان واقع گردیده است.^۵

خوزستان را سابقاً انزان سوسونکا می‌نامیدند و سلاطین قدیم کاخ‌های زمستانی خود را در شهرهای شوش و سوس قدیم بنا کرده‌اند و بعدها هم این منطقه به نام خوزستان تبدیل گردیده است... (عباس، ۱۳۴۰/۹/۲۳: سفر به ایران، روزنامه الندوه). اصفهان شهری است که جهانگرد را نسبت به تاریخ قدیم و آثار جدید خود جلب می‌کند. عباس احمد ابتدا مطالبی در مورد تاریخ قدیم اصفهان از فتح مسلمانان و دوره خلافت عباسی می‌نویسد و در ادامه می‌نویسد که یهودیان زیادی در این شهر در جلفای اصفهان اقامت دارند اگرچه در ابتدا به آنها اجازه سکونت در مناطق دیگر شهر داده نمی‌شد اما ثروتمندان شهر در نقاط مختلف اکنون یهودی هستند. از آثار تاریخی چون مساجد و قبر خواجه نظام‌الملک می‌نویسد:

از لحاظ آثار و ابنیه تاریخی خصوصیتی در آنجا دیده می‌شود که در سایر شهرهای ایران دیده نمی‌شود از جمله آثار مأذنه مسجد جمعه اصفهان است که حتماً شامل آثار مسلسل از کلیه دوره‌های عصر اسلامی می‌باشد. این مسجد مشتمل بر جزئی از مسجدی است که قبل از سنه نهصد هجری به دست صاحب بن عباد بنا گردیده است. صاحب بن عباد وزیر فخر الدوله دیلمی است و از آن تاریخ به بعد عده زیادی از فرمانروایان و ملوک متوالیاً در تزئین و تکمیل ابنیه این مسجد شرکت کرده‌اند و بارزترین آثار آن محراب گرانهای تاریخی است که در ضلع غربی مسجد واقع و طبق نوشته‌ای که در آن است. معلوم می‌شود که به دست سلطان مغول محمد الحایتو و وزیرش معزالدوله محمد در سال ۱۳۱۰ م. بنا شده است.

از آثار گرانهای تاریخی دیگر قبر خواجه نظام‌الملک وزیر ملک‌شاه سلجوقی است که از آثار تاریخی قرن یازدهم میلادی است (محقق، ۱۳۸۰: ۱۲۷).

بهای کالاهایی که از خارج وارد ایران می‌شود بسیار گران است، علت آن عوارض سنگین گمرکی است که دولت ایران به منظور حمایت از منسوجات محلی بر آنها وضع نموده است. هزینه زندگی خیلی ارزان و هر صد ریال ایرانی برابر پنج ریال سعودی است. اصفهان را به عزم تهران در حالی که مقداری هدایا خریداری و احساسات عمیقی در دل خود از اصفهان داشتم ترک نمودم....

در توصیف شهر تهران می‌نویسد که قبل از تاجگذاری آقامحمدخان این شهر اهمیت چندانی نداشته اما از این زمان به تدریج اهمیتش بیشتر شده و توسعه یافته است.

عباس احمد در شهر تهران و ابنیه‌ها چون کاخ گلستان و موزه‌ها و کارخانجات صنعتی و آثار گرانهای چون تخت طاووس و آرامگاه رضاشاه پهلوی.... دیدن کرده است.

در تهران ابنیه تاریخی و موزه‌های بزرگ موجود است. مهمتر از آنها که نظر مشاهده کننده را به خود جلب می‌کند. تاج و تخت سلطنت و آثار گرانهای دیگر است که در خزانه بانک ملی حفظ گردیده است (احمد، ۱۹۶۱/۱۲/۲۳: سفر به ایران، روزنامه الندوه، چاپ مکه شماره نهصد).

^۵- برای اطلاعات بیشتر ر.ک: محقق، علی (۱۳۷۹)، اسناد روابط ایران و عربستان سعودی ۱۳۰۴-۱۳۵۷ ه.ش، تهران: وزارت امور خارجه.

عباس احمد از شهر قم نیز دیدن می‌کند و از آرامگاههای حضرت معصومه، شاه‌عباس.... دیدن کرده و این شهر را پیشوای شهرهای شیعیان ایران می‌داند. از فوت آیت‌الله حاج‌آقا حسین بروجردی که پس از هشت ماه فوت وی جانشینی برای ایشان تعیین نشده و درصدد تعیین جانشین برای وی هستند. از اهمیت جایگاه وی که هم مردم و هم دولت برایش قائل بودند. از نقش مذهب شیعه که به ویژه در طول تاریخ با دیلمیان تعداد شیعیان در ایران بیشتر شده و در دوره صفویه افزایش یافت مطالبی می‌نویسد. همچنین از جشن شیعیان در روز قتل خلیفه عمر بن خطاب می‌نویسد که این مسئله به اختلاف بین ایران و کشورهای دیگر اسلامی دامن می‌زند و دولت هم تلاش‌هایی در جهت عدم برگزاری چنین جشن‌هایی انجام داده است تا جلوگیری نماید.

اسلام و نقش آن در ملیت و سیاست و نقش آن در انتشار مذهب شیعه، عده نفوس ایران بالغ بر بیست میلیون نفر است. نوزده میلیون آنها مسلمان است و از این عده هفده میلیون شیعه مذهب و دو میلیون دیگر سنی مذهب می‌باشد و این افزایش که شیعیان در ایران به دست آورده‌اند علل و اسبابی دارد.

طایفه شیعه در تمام عصور تاریخ اسلام اقلیت را در ایران تشکیل می‌داده‌اند، ولی این وضعیت از تاریخ زمامداری سلاطین دیالمه تغییر یافته و شیعه‌ها قدری تقویت گرفته‌اند و همین که سلسله صفویه به زمامداری و سلطنت ایران رسیدند اوضاع و احوال با سرعت تغییر یافته و مذهب شیعه اکثریت را در ایران حائز گردیده است (همان).

نامه سفیر ایران در جده و ارائه راهکارهایی جهت توسعه روابط فرهنگی بین دو کشور

سفیر ایران در این نامه از دولت ایران می‌خواهد تا اقداماتی برای بهبود روابط فرهنگی و اقتصادی با عربستان انجام دهند به ویژه که با وجود امیر فیصل که علاقه‌مند به مسائل فرهنگی و اقتصادی و نزدیکی دو کشور است. می‌نویسد که عربستان سعودی قدم در راه تحول نهاده است و علی‌رغم افکار عقب‌افتاده پاره‌ای عناصر کهنه‌پرست که مانع تجدد و مخالف مظاهر تمدن در این کشور بوده‌اند به همت و حسن تدبیر امیر فیصل نخست‌وزیر و ولیعهد و نایب اعلیحضرت پادشاه عربستان سعودی با سرعتی شگرف هر روزگام تازه‌ای در راه عمران و آبادی مملکت و پیشرفت فرهنگ و بهداشت و بهبود وضع اقتصادی برداشته می‌شود که شرح آن مرتباً در گزارش‌های هفتگی به عرض می‌رسد.

نمایندگی‌های سیاسی مقیم جده می‌کوشند کشور خود را بیشتر و بهتر به دولت و ملت سعودی بشناسانند و در این راه از بذل جهد و مال دریغ ندارند.

بعضی نمایندگی‌ها برای اینکه از بازار باز و بی‌زحمت و مضیقه عربستان استفاده کنند در سفارتخانه‌ها نمایشگاه دائمی از محصولات و مصنوعات کشور خود دایر کرده‌اند و نشریات و آمارها و گرافیک‌های جالبی به زبان عربی در دسترس مردم می‌گذارند. برای معرفی پیشرفت‌های مملکت نشریه مستمر صادر می‌نمایند. مرتباً از هیئت‌ها و شخصیت‌های سعودی دعوت می‌کنند. هدایای کوچک و بزرگ برای زمامداران و گردانندگان دستگاه حکومت می‌فرستند و به طور خلاصه از هیچ کوششی مضایقه نمی‌نمایند. سفارت کبرا سالن‌های بزرگ مجلل و وضعی بسیار زیبا دارد. باغ آن در سایر سفارتخانه‌ها کم‌نظیر و بلکه بی‌نظیر است محل سفارت بسیار مناسب و در بهترین خیابان‌های جده راه مدینه واقع است.

یک خانه فرهنگی در این محل تأسیس شود که مجهز به کتابخانه و سالن سینما و قرائت‌خانه باشد و فرهنگیان و ارباب مطبوعات و مأموران دولت سعودی و دانشجویان و دیپلمات‌های خارجی را برای استماع سخنرانی‌های مربوط به ایران و دیدن فیلم‌های ایرانی مرتباً دعوت نماید. اگر عده کافی دانشجوی پیدا شود کلاس‌های فارسی نیز دایر گردد. دانشگاه تهران و وزارت فرهنگ

یک دوره کامل از نشریات خود را هر چه زودتر به این سفارت ارسال دارند. جراید و مجلات تهران و نشریات وزارتخانه‌ها نیز مرتباً فرستاده شود. وزارت اطلاعات و اداره هنرهای زیبای کشور و مؤسسه جهانگردی در این باره می‌توانند همکاری بیشتری با این سفارت کبرا داشته باشند. مخصوصاً فیلم‌های ایرانی و کارت‌ها و تصاویر و پوسترها و آنچه برای معرفی کشور در خارجه تهیه شده هر چه بیشتر فرستاده شود، بهتر است بخصوص که به زبان عربی یا لاقلاً انگلیسی باشد. از لحاظ مذهبی نیز می‌توان خدمات شایسته انجام داد (سند، ۴۳/۷/۱۸: راهکارهایی جهت توسعه روابط فرهنگی بین دو کشور).

اگر کتاب‌های درجه اول شیعه اعم از فقه و اصول و کلام و حدیث و تفسیر مثل اصول اربعه و مؤلفات مدون و علامه حلی و خواجه نصیرالدین طوسی و العباقت و نظائر آن که منطقی و استدلالی و عاری از دشنام و مطالب خام و بی‌اساس است در کتابخانه سفارت کبرا باشد و به اهل علم امانت داده شود خدمت بزرگی به مذهب تشیع در عربستان سعودی شده است.

والاحضرت امیر فیصل خوشبختانه با عقد قرارداد فرهنگی بین دو کشور موافقت فرموده‌اند. استدعا دارد دستور فرمایند پیش‌نویس این قرارداد توسط متخصصین در کمیسیونی متشکل از اشخاصی نظیر جناب آقای علی اصغر حکمت و استاد فروزانفر و استاد محمود شهابی و شیخ الاسلام کردستانی و محیط طباطبائی و سایر عناصر وارد به این گونه امور تهیه و ارسال شود و همچنین درباره فرستادن فیلم و کتب و مطبوعات و فراهم آوردن وسایل کار اقدام مؤثر و عاجلی معمول گردد دستگاه پروژکتور خوشبختانه در این سفارت کبرا موجود است چند فیلم کهنه هم هست اگر فیلم‌های تازه برسد همه هفته یک شب از اشخاص مناسب برای دیدن فیلم‌ها دعوت خواهد شد.

آثار هنری ایران که خوشبختانه روز به روز ترقی می‌کند همچنین مخطوطات و مرقعات و مینیاتورها و نمونه‌های مرغوب مطبوعات برای معرفی ترقیات معنوی و فرهنگی کشور تأثیری مطلوب در عربستان سعودی دارد مستدعی است مقرر فرمایند در این باره اقدام شود و اداره کل هنرهای زیبای کشور که همواره در فعالیت‌های هنری پیشقدم است نمونه‌های لازم را تهیه و ارسال فرمایند که به طور دائم در این سفارت کبرا باقی بماند. ایران همیشه به دانش و هنر در بین عرب ضرب‌المثل بوده است. با فعالیت‌های پیگیر تبلیغاتی فرهنگی و هنری و اقتصادی به سهولت می‌توان جهان عرب را واقف نمود که این افتخارات منحصر به گذشته نبوده و امروز هم در قلب آسیا مملکتی به وجود آمده است که در آن تعالیم مقدسه اسلام با تازه‌ترین و پیش‌روترین ترقیات همدوش و همچنان است و به خوبی می‌تواند سرمشق سایر ممالک اسلامی که قدم در راه ترقی نهاده‌اند واقع گردد (سند، ۴۳/۷/۱۸: راهکارهایی جهت توسعه روابط فرهنگی بین دو کشور) سفیر کبیر

ملک فیصل فرمانی مبنی بر موافقت با قرارداد فرهنگی دو کشور صادر نمود.

فرمان پادشاهی عربستان سعودی به شماره م/۱۳ مورخ ۱۳۸۷/۶/۱۵ دایر به تصویب قرارداد فرهنگی منعقد بین دولت شاهنشاهی و عربستان سعودی که در جراید سعودی انتشار یافته است جهت استحضار خاطر محترم ذیلاً به عرض می‌رساند..... ما فیصل بن عبدالعزيز آل سعود پادشاه کشور عربستان سعودی پس از اطلاع بر ماده نوزدهم آئین‌نامه هیئت وزیران صادره به موجب فرمان پادشاهی شماره ۳۸ مورخ ۲۲ شوال ۱۳۷۷ و پس از استحضار از تصویب هیئت وزیران شماره ۳۷۹ مورخ ۱۳۸۷/۶/۹ مقرر می‌داریم...

اولاً- با قرارداد فرهنگی بین کشور عربستان سعودی و دولت شاهنشاهی ایران به شرح متن پیوست موافقت می‌شود. قائم مقام نخست وزیر و وزیر معارف مأمور اجرای این فرمان می‌باشند (سند، ۱۳۴۶/۶/۳۱: متن فرمان ملک فیصل مبنی بر موافقت با قرارداد فرهنگی دو کشور) فیصل

سی و یکم شهریور. رایزن سفارت- کاردار موقت مشیری

قرارداد ایران و عربستان جهت تأسیس دانشکده پزشکی در ریاض

بنا بر مذاکرات قبلی بین وزارت فرهنگ کشور عربستان سعودی و رئیس دانشکده پزشکی سعودی و دانشگاه پهلوی در شیراز معاونان دانشگاه پهلوی شیراز فرصت توقف خود را در خاک کشور عربی سعودی مغتنم شمرده و با اختیارات اعطایی از طرف جناب آقای اسداله علم وزیر دربار شاهنشاهی و رئیس دانشگاه پهلوی شیراز قرارداد زیر را امضا می‌نمایند.

وزیر فرهنگ کشور عربستان سعودی و دانشگاه پهلوی به استناد مواد این قرارداد موافقت دارند که برای تأسیس دانشکده پزشکی در ریاض شرکت نمایند. دانشگاه پهلوی شیراز در خلال مدت تهیه مقدمات دانشکده پزشکی مزبور موافقت می‌نمایند هر اندازه امکان داشته باشد تعداد بیشتری از دانشجویان سعودی را در دانشکده پزشکی پهلوی بپذیرد. زبان تدریس در دانشکده پزشکی در ریاض مانند اکثر دانشکده‌های پزشکی جهان زبان انگلیسی خواهد بود.

دانشگاه پهلوی موافقت می‌نماید هیئت آموزشی دانشکده پزشکی را از استادان و غیره در حدود احتیاجات دانشکده پزشکی سعودی تأمین نماید مشروط بر اینکه به زبان انگلیسی تسلط داشته باشند.

در خلال سال‌هایی که دانشجویان دانشکده پزشکی سعودی مرحله اولیه دانشکده را طی می‌نمایند دانشگاه پهلوی با همکاری دانشکده پزشکی ریاض آماده است که توصیه‌های فنی را برای بنای ساختمان‌های لازمه جهت استفاده هیئت آموزشی و کادر اداری و آزمایشگاه‌ها و غیره با تعیین مشخصات و اندازه‌های معمول بنماید.

دانشکده پزشکی دانشگاه پهلوی به منظور آموزش دانشجویان دانشکده پزشکی ریاض در خلال مرحله اول دانشکده پزشکی سعودی ضمن برنامه‌های نظری و عملی همکاری لازم را خواهد نمود.

دانشگاه پهلوی آماده است نقشه و طرح‌های مهندسی لازمه و جدید را به دانشکده پزشکی سعودی برای استفاده از آنها در موقع تأسیس دانشکده پزشکی سعودی تقدیم دارد.

کلیه هزینه‌های لازم را جهت این خدمات وزارت فرهنگ سعودی عهده‌دار می‌باشد. این قرارداد در چهار نسخه و به امضای وزارت فرهنگ و نمایندگان دانشگاه پهلوی

رسیده و متن عربی و فارسی معتبر و مرجع تفسیر قرارداد می‌باشد.

این قرارداد از تاریخ امضا به مورد اجرا گذارده می‌شود.

وزیر فرهنگ دولت عربستان سعودی. از طرف رئیس دانشگاه پهلوی

محل امضا اسداله علم. امیر متقی در این سند امضای امیر متقی - معاون اسدالله علم - از طرف رئیس دانشگاه پهلوی دیده می‌شود.

در فروردین ماه ۱۳۴۶ سفارت ایران در جده نامه‌ای به آقای امیر اسداله علم نوشته و در مورد سفر هیئت فرهنگی ایران به عربستان و امضای توافقنامه فرهنگی از محمدرضا شاه و اسدالله علم وزیر دربار تشکر می‌کند.

مهر و سپاس مخصوص جنابعالی به سمع اعلیحضرت ملک فیصل رسید و موجب رضایت و خشنودی خاطر معظم له گردید. طی نامه‌ای هم از جناب آقای شیخ حسن آل‌الشیخ وزیر معارف و صحیحه سعودی تشکر نمودم، تجلیل بی‌سابقه از هیئت فرهنگی دانشگاهی ایران و مخصوصاً امضای موافقتنامه‌های فرهنگی و دانشگاهی که موجب اعجاب محافل سیاسی و فرهنگی همه کشورهای عرب و مسلمان گردیده موهون دستور صریح و مؤکد اعلیحضرت ملک و حسن اداره و علاقه وزیر معارف بود وگرنه

امضای این قراردادها بدون مذاکرات قبلی و به آن سرعت امکان نداشت (سند، بیست و نهم فروردین ماه ۴۶)، سفر هیئت فرهنگی ایران به عربستان و امضای توافقنامه فرهنگی، فرستنده سفارت ایران در جده، گیرنده وزیر دربار اسدالله علم. با تقدیم احترام سفارت ایران در جده نامه‌ای به وزارت امور خارجه نوشته و اعتبار قرارداد فرهنگی بین دو کشور و اعزام دانشجویان پزشکی عربستان منحصرأ به ایران را می‌خواهد

در این زمان موافقتنامه تأسیس دانشکده پزشکی و ساختمان بیمارستان سیصد تختخوابی نیز که در ریاض از طرف دانشگاه پهلوی شیراز دائر خواهد شد از طرف اسدالله علم رئیس آن دانشگاه و وزیر فرهنگ سعودی به امضا رسید. علت این خواسته مقامات سعودی شاید این بود که پس از تیرگی روابط مصر و عربستان سعودی مقامات سعودی به این فکر افتادند که از اعزام دانشجو به قاهره خودداری کرده و آن عده‌ای را نیز که در دانشکده‌های مصر مشغول تحصیل بودند فراخوانند دولت ایران هم موافقت کرد که دانشجویانی که از مصر بازگشتند در دانشگاه پهلوی شیراز به تحصیل خود ادامه دهند. این موافقتنامه توسعه روابط فرهنگی میان دو کشور را تشویق کرده و زمینه را برای تقویت مناسبات معنوی بین دو کشور در زمینه فرهنگ فراهم آورد که شامل مبادله کتب استفاده از کتب خطی اجرای برنامه‌های فرهنگی و ورزشی برپاکردن نمایشگاه‌ها، نمایش فیلم‌های فرهنگی و تسهیل مسافرت‌های دسته‌جمعی فرهنگیان می‌باشد. در بند چهارم تدریس زبان و ادبیات دو کشور در مؤسسات آموزشی یکدیگر تشویق شده است. (بایگانی اسناد وزارت امور خارجه، ۱۳۴۶: طرح توافقنامه فرهنگی، سند شماره ۹۹، مورخ ۱۳۴۶، ۸، ۲۳، کارتن ۱۴، پرونده ۱۰، سند شماره ۹۹).

در مسافرت پنجشنبه هجدهم خرداد به ریاض با وزیر معارف سعودی مذاکره نمود، نامبرده اظهار داشت قرارداد بین دانشگاه پهلوی و وزارت معارف سعودی به قوه خود باقی است و اضافه نمود فارغ‌التحصیلان امسال دبیرستان‌ها که مایل به تحصیل رشته پزشکی باشند منحصرأ به ایران اعزام خواهند شد (سند، ۱۳۴۶/۳/۱۸: اعتبار قرارداد فرهنگی بین دو کشور و اعزام دانشجویان پزشکی عربستان منحصرأ به ایران، فرستنده سفارت ایران در جده، گیرنده وزارت امور خارجه) دکتر فریدنی

اسدالله علم نامه‌ای برای همکاری دو کشور درباره تأسیس دانشکده پزشکی ریاض به شیخ حسن آل‌شیخ نوشت که اگرچه مدت اقامت ایشان در ایران بسیار کوتاه بود ولی روابط قبلی و باطنی ما که ریشه آن پیوند برادری و دوستی دو ملت عربستان سعودی و ایران است. ادر این اقامت کوتاه ایران خانه و منزل شماسست زیرا میان ما و شما با تأیید و تأکید شاه ایران هیچ‌گونه جدایی نیست. اطمینان دارم که این نظر مورد تأیید پادشاه بزرگ و روشن‌بین شما ملک فیصل نیز می‌باشد و اما به طوری که معاون من آقای امیر متقی به اطلاع من رساند در مورد شروع هر چه زودتر و سریع‌تر کارهای ساختمانی و آموزشی دانشکده پزشکی ریاض و بیمارستان سیصد تختخوابی آن بر اساس قرارداد فی‌مابین به راه حل بسیار خوبی رسیده‌اید. آن این است که یک هیئت‌مدیره با اختیار کامل در شیراز تشکیل خواهد شد مرکب از نمایندگان دانشگاه ریاض دانشگاه پهلوی، دانشگاه لندن و دولت شما به این هیئت‌مدیره اختیار کامل خواهد داد که در تمام کارهای مربوط به تأمین دانشکده پزشکی ریاض و بیمارستان سیصد تختخوابی آن و سایر متعلقات آن هر نوع تصمیمی که لازم بداند اتخاذ کند.

همان‌طور که معاون من با جناب‌عالی مذاکره و موافقت گردید، خود جناب‌عالی و آقای دکتر جزائری رئیس دانشکده پزشکی شما و یک نفر دیگر که اشاره کرده‌اید عضویت دائمی این هیئت‌مدیره را خواهند داشت و از دانشگاه پهلوی آقای دکتر وصال معاون آموزشی دانشگاه و آقای امیر متقی معاون اینجانب و آقای دکتر قوامی رئیس دانشکده پزشکی دانشگاه پهلوی به عضویت این هیئت‌مدیره منصوب خواهند شد. همچنین با دانشگاه لندن هم شما و هم ما مذاکره خواهیم کرد که سه نفر برای عضویت این هیئت‌مدیره

معرفی کنند. البته چون این هیئت مدیره باید هر روز تا شروع کار دانشکده پزشکی ریاض و بیمارستان آن و سایر تأسیسات با هم کار کنند یک یا دو نفر از طرف شما و یک نفر از سه نفر معرفی شده از طرف دانشگاه لندن به طور دائم در شیراز و دانشگاه پهلوی خواهد ماند تا با سایر اعضای هیئت مدیره که از دانشگاه پهلوی می باشند به طور مرتب همکاری و تشریک مساعی و اقدامات لازم را بعمل بیاورند البته در مواقع لازم خود جناب عالی و یا معاون خودتان به شیراز خواهید آمد (سند، آذر ۱۳۴۶: همکاری دو کشور درباره تأسیس دانشکده پزشکی ریاض، فرستنده: اسداله علم، گیرنده: شیخ حسن آل شیخ)

این هیئت مدیره که از سه دانشگاه در آن عضویت دارند باید دارای اختیارات زیر باشند: این هیئت مدیره نقشه های ساختمانی دانشکده پزشکی و بیمارستان آن و تمام بناهای مورد احتیاج را به وسیله مهندس و سایر مهندسين عالی مقام بین المللی تهیه و تصویب خواهند کرد.

این هیئت مدیره بعد از تهیه نقشه های اجرایی ساختمان ها بدون تأمل و تأخیر برای شروع ساختمان ها اقدام و قراردادهای لازم را با شرکت های بزرگ ساختمانی اروپایی یا آمریکایی یا آسیایی که شهرت و معروفیت لازم داشته باشند و همچنین تخصص و تجربه کافی به دست آورده باشند و همچنین قدرت مالی لازم آنها مورد تأیید هیئت مدیره باشد خواهد بست.

این هیئت مدیره تمام کادر آموزشی و اداری و فنی دانشکده پزشکی ریاض و بیمارستان آن و تأسیسات وابسته را طبق آئین نامه هایی که تهیه خواهد کرد استخدام خواهد کرد. این افراد در صورتی که از نظر علمی واجد صلاحیت مورد احتیاج دانشکده پزشکی ریاض شناخته شوند می توانند از هر ملتی و کشوری باشند فقط حق تقدم با آنهايي خواهد بود که هر چه بیشتر از نظر علمی و فنی ممتازتر باشند. این هیئت مدیره تمام وسایل و احتیاجات فنی مصرفی و غیر مصرفی و اداری و به آنچه برای این دانشکده و بیمارستان آن و تأسیسات وابسته به آن لازم باشد با عقد قراردادهای لازم با کشورهای فروشنده تهیه و فراهم خواهد کرد.

این هیئت مدیره تا شروع کار دانشکده پزشکی ریاض و بیمارستان آن و تأسیسات وابسته به کار خود ادامه خواهد داد و مختار و آزاد خواهد بود که هر نوع تصمیم لازم را برای به وجود آوردن و به راه انداختن دانشکده پزشکی ریاض و بیمارستان آن اتخاذ نماید. دولت عربستان سعودی موظف خواهد بود که تصمیمات این هیئت مدیره را اجرا کند و سرمایه های لازم را برای منظوره های فوق فراهم آورد من فکر می کنم این بهترین و تنها راه حلی بود که شما و معاون شما و آقای دکتر جزائری با معاون من آقای امیر متقی پیدا کرده اید. خواسته بودید من ریاست افتخاری این هیئت مدیره را بپذیرم یادآور شود که از حسن ظن شما متشکرم، البته برای اینکه بتوانم خدمتی به برآورده شدن این هدف مقدس انجام داده باشم با گرفتاری های زیادی که دارم و شما مطلعید برای پیشرفت کار هیئت مدیره سعی می کنم این اجازه را از حضور شاه کسب کنم و همچنین اطمینان دارم که با شرکت شما در هیئت مدیره که بالطبع هیئت مدیره از طریق خود شما نتیجه کار و گزارشات خود را به اطلاع دولت شما خواهد رساند و با عضویت شما در دولت کارهای این هیئت به سرعت پیش خواهد رفت و امیدوارم که به زودی این آرزوی ملک فیصل بزرگ جامه عمل خواهد پوشید و روز افتتاح دانشکده پزشکی ریاض را که بسیار در سطح عالی از هر نظر خواهد بود در کشور دوست و برادر عربستان سعودی در کنار شما شاهد خواهم بود. بار دیگر بهترین آرزوهای خودم را که سعادت و ترقی ملت عربستان سعودی می باشد در تحت رهبری اعلیحضرت ملک فیصل و رجال شایسته و مدیری مثل جناب عالی از خداوند متعال تمنا می کنم.^۱ با احترام و درود فراوان رئیس دانشگاه پهلوی اسداله علم

^۱ - به نقل از محقق، علی (۱۳۷۹)، اسناد روابط ایران و عربستان سعودی ۱۳۰۴-۱۳۵۷ه.ش، تهران: وزارت امور خارجه.

مفاد طرح موافقتنامه فرهنگی بین دولت ایران و دولت عربستان سعودی

نظر به علائق دیرین دینی و فرهنگی و دوستی میان کشور ایران و کشور عربستان و به پیروی از اصول منشور ملل متحد و هدف‌های سازمان تربیتی و علمی و فرهنگی سازمان ملل (یونسکو) به منظور افزایش مناسبات فرهنگی و ایجاد حسن‌تفاهم بیشتر میان دو ملت و تحکیم روابط دوستانه موجود تصمیم به امضای موافقتنامه فرهنگی اتخاذ و نمایندگان تام‌الاختیار خود را تعیین نمودند.

ماده اول

طرفین متعاهدین کمال اهتمام را در توسعه روابط فرهنگی میان دو کشور مبذول خواهند کرد و از این راه موجبات تشدید روابط معنوی دو ملت را فراهم خواهند ساخت.

ماده دوم

طرفین متعاهدین برای تقویت مناسبات معنوی بین دو کشور در زمینه فرهنگی مساعی خود را بخصوص در موارد زیر به کار خواهند برد فراهم کردن تسهیلات لازم برای مبادله و توزیع و فروش هر نوع کتاب و نشریه عام‌المنفعه، فراهم ساختن تسهیلات لازم برای استفاده از کتب خطی و عکسبرداری و تهیه میکروفیلم از آنها، ایجاد تسهیلات لازم برای تنظیم و اجرای برنامه‌های فرهنگی و علمی و ورزشی، تشویق به برپا کردن نمایشگاه‌های آثار علمی و ادبی و تاریخی هر یک از دو کشور، ایجاد تسهیلات لازم در مبادله و نمایش فیلم‌های فرهنگی و مستند و علمی، ایجاد تسهیلات لازم هنگام مسافرت‌های دسته‌جمعی اساتید و دانشجویان و فرهنگیان در دو کشور

ماده سوم

طرفین متعاهدین موافقت می‌کنند که تبادل استادان و سخنرانان و نویسندگان و دانشجویان و پیش‌آهنگان و ورزشکاران دو کشور را مورد تشویق و ترغیب قرار داده و به اجرای این منظور حتی‌المقدور از جهت مادی و معنوی مساعدت خواهند کرد.

ماده چهارم

طرفین متعاهدین مبادله استادان و تدریس زبان و ادبیات دو کشور را در مؤسسات آموزشی یکدیگر تشویق نموده و به وسیله اعطای بورس‌های تحصیلی و کارآموزی را به اتباع یکدیگر حتی‌المقدور فراهم خواهند ساخت.

ماده پنجم

طرفین متعاهدین تأسیس انجمن‌های فرهنگی را در پایتخت‌های دو کشور حسن استقبال می‌کنند و مقصود از انجمن‌های فرهنگی مراکز تعلیم و تربیت و کتابخانه‌ها و مراکز هنری و مجامع ادبی و مرکز توزیع نشریات طرفین و مراکز نمایش فیلم‌های فرهنگی و علمی و مستند است.

انجمن‌های فرهنگی در هر حال تابع مقررات کشوری هستند که در قلمرو آن تشکیل می‌شود.

ماده ششم

طرفین متعاهدین نشر اطلاعات منطبق با سوابق و حقایق تاریخی و جغرافیایی را در کلیه کتب من جمله کتب درسی و اسناد و مطبوعات خود نسبت به کشور متعاقد دیگر ملحوظ خواهند داشت تا اتباع دو کشور تصور ذهنی صحیحی درباره کشور یکدیگر تحصیل کنند (محقق، ۱۳۷۹).

ماده هفتم

طرفین متعاهدین برای تسهیل اجرای این موافقتنامه می‌توانند مأموران فرهنگی به کشور یکدیگر اعزام دارند.

ماده هشتم

طرفین متعاهدین نسبت به معادل شناختن مدرک تحصیلی صادره از مراجع رسمی دو کشور مطالعه و موافقتنامه‌ای در این باره منعقد خواهند نمود موافقتنامه مزبور با در نظر گرفتن مقررات جاری هر یک از دو کشور در خصوص تعیین ارزش مدرک تحصیلی منعقد خواهد شد.

ماده نهم

به منظور اجرای این موافقتنامه طرفین متعاهدین موافقت می‌نمایند کمیسیون مشترکی مرکب از اعضای ایرانی و عربستان سعودی در هر یک از دو کشور تشکیل گردد هر یک از این دو کمیسیون به نوبت سالی یک بار در تهران و جدّه جلسه‌ای تشکیل داده و برای مدت معین برنامه‌های فرهنگی تنظیم خواهند نمود.

ماده دهم

این موافقتنامه به تصویب مقامات صلاحیتدار دو کشور خواهد رسید و یک ماه (سی روز پس از مبادله اسناد تصویب که در...) بعمل خواهد آمد به موقع اجرا گذاشته خواهد شد.

ماده یازدهم

مدت اعتبار این موافقتنامه سه سال خواهد بود و هر یک از طرفین متعاهدین می‌توانند حداقل شش ماه قبل از انقضای مدت مزبور با اعلام فسخ به آن پایان بخشند، در غیر این صورت مادام که یکی از طرفین متعاهدین با اعلام قبلی شش ماهه آن را فسخ ننمود به قوت خود باقی خواهد ماند.

این موافقتنامه در دو نسخه به زبان‌های فارسی و عربی تنظیم و هر دو متن متساویاً معتبر می‌باشند.

به تاریخ [...] از طرف دولت شاهنشاهی ایران محل امضا از طرف دولت پادشاهی عربستان سعودی (سند، ۱۳۴۶/۸/۲۳ و آبان ۱۳۴۶/ش/ ۱۲ شعبان ۱۳۸۷/ق/ ۱۴ نوامبر ۱۹۶۷م: طرح موافقتنامه فرهنگی بین دولت شاهنشاهی ایران و دولت پادشاهی عربستان سعودی، فرستنده سفارت ایران در جدّه، گیرنده وزارت امور خارجه موضوع طرح موافقتنامه فرهنگی). محل امضا

دعوت از دکتر سید جعفر شهیدی از سوی دانشگاه ملک عبدالعزیز جهت سخنرانی

بازگشت به نامه شماره ۱۷۳۶ مورخ ۱۳۵۳/۶/۶ و ضمیمه آن راجع به دعوت از آقای دکتر سید جعفر شهیدی برای شرکت در کنفرانس هفته اقتصاد اسلامی که از طرف دانشگاه ملک عبدالعزیز ترتیب داده شده است اشعار می‌دارد. آقای دکتر شهیدی یک نسخه از متن سخنرانی خود را که در کنفرانس مذکور ایراد خواهند نمود به وزارت امور خارجه ارسال داشته‌اند که به پیوست ایفاد می‌گردد.

خواهشمند است دستور فرمایید متن مزبور برای دانشگاه ملک عبدالعزیز فرستاده شود.

از طرف وزیر امور خارجه

حاشیه آقای [...]

طی نامه‌ای به امضای اینجانب برای رئیس دانشگاه عبدالعزیز ارسال و فتوکپی در پرونده گذاشته شود. در نامه به سوابق او اشاره گردد. (سند، ۵۳/۱۱/۱۳: دعوت از دکتر سید جعفر شهیدی از سوی دانشگاه ملک عبدالعزیز جهت سخنرانی، فرستنده وزارت امور خارجه، گیرنده سفارت ایران در جده، نمره: ۲۱/۶۷۶۴)

نقش مطبوعات در درج مطالب فرهنگی

در عربستان سعودی وزارت اطلاعات و در ایران علاوه بر دربار، وزارت امور خارجه بر چگونگی انعکاس اخبار در روزنامه‌های خود نفوذ تعیین‌کننده‌ای داشته‌اند. بزرگداشت دهمین سالگرد انقلاب شاه و مردم در جراید سعودی گزارش می‌دهد: با ارباب مطبوعات جده و بعضی شهرهای دیگر عربستان سعودی تماس حاصل و اصول انقلاب و نتایج درخشان آن برایشان تشریح شد. همه جراید این کشور بدون استثنا در هفته بزرگداشت دهه انقلاب مقالات مفصلی درباره گذشته پُرافتخار و عصر تابناک کنونی و آینده درخشان ایران منتشر نمودند (مرکز اسناد وزارت خارجه ایران، کارتن ۲۰ پرونده ۱۴ سند ۳۳۶۹-۱۳۵۱/۱۱/۱۱، ص ۳).

در گزارش دیگری بر نمونه بودن روابط دو کشور تأکید شده است در هر مناسبت مقالاتی در این جراید منتشر شده است که بیش از انتظار سفارت بوده است (همان کارتن ۲۲ پرونده ۲۱ سند ۳۶۵۴: ۱۳۵۳/۱۱/۹).

روابط دوستانه مطبوعات عربستان سعودی با سفارت شاهنشاهی برقرار بود. همین امر موجب گردید اخبار و اطلاعاتی که در اختیار آنان گذارده می‌شود به نحو بسیار مطلوبی منتشر گردد. در مواقعی که بنا به هر دلیلی تنشی در روابط ایران و عربستان سعودی پیش می‌آمد. مطبوعات دو کشور به خصوص سعودی‌ها جانب احتیاط را از دست نمی‌دادند. در اواخر آذرماه سال ۱۳۵۵ اواخر دهه دوم دسامبر ۱۹۷۶ م/ ۱۳۵۵ ش. چهل و هشتمین کنفرانس وزیران کشورهای اوپک در قطر برگزار شد و دولت عربستان سعودی در این کنفرانس در برابر دیگر اعضای اوپک موضع تک روانه‌ای اتخاذ و بر پنج درصد افزایش بهای نفت پافشاری کرد. ایران و دیگر اعضا بر ده درصد افزایش قیمت نفت به توافق رسیده بودند. این امر موجب شد که وسائل ارتباط جمعی ایران سیاست‌های نفتی این کشور را به شدت مورد انتقاد قرار دهند. با وجود این مطبوعات سعودی در قبال حملات مطبوعات ایران سکوت اختیار کرده و فقط به گله‌گذاری اکتفا کردند (مرکز اسناد وزارت خارجه ایران، کارتن ۲۶/۱، پرونده ۱۲ سند ۱۰۰/۴/۵۰۶۰؛ ۳۵۳۵/۱۱/۲۰ (گزارشات سالیانه ۱۳۵۵).

در مطبوعات ایران حوادثی چون مرگ ملک فیصل و یا جانشینی ملک خالد به صورت مثبت و همدلانه انعکاس یافت با وجود این همین مطبوعات در موارد مربوط به تغییر نام خلیج فارس و یا تأسیس خبرگزاری خلیج متناسب با سیاست‌های دولت ایران شدیداً انتقادی برخورد کردند (مرکز اسناد وزارت خارجه ایران، کارتن ۲۰ پرونده ۱۴ سند ۳۳۶۹؛ ۱۳۵۱/۱۱/۱۱، ص ۲۹).

سفارت ایران در جده سعی می‌کرد با فراهم آوردن وسایل سفر روزنامه‌نگاران سعودی به ایران رابطه خود را با مجامع مطبوعاتی این کشور استحکام ببخشد. محمد صلاح‌الدین روزنامه‌نگار معروف سعودی و سردبیر روزنامه المدینه چاپ جده را برای شرکت در جشن‌های بزرگداشت دهمین سالگرد انقلاب شاه و مردم به ایران دعوت کرد. در ۲۸ دی ماه ۱۳۵۱/ ۱۸ ژانویه ۱۹۷۳ به ایران آمد و یک هفته اقامت کرد. پس از بازگشت از ایران مقاله مفصلی با عنوان روابط اعراب و ایران در روزنامه المدینه نوشت (۱۰) بهمن ۱۳۵۱/ ۳۰ ژانویه ۱۹۷۳ صلاح‌الدین در آغاز مقاله برداشت خود را از دیدار ایران با دید مثبت توضیح داد (مرکز اسناد وزارت خارجه ایران، کارتن ۲۰ پرونده ۱۴ گزارشات سالیانه ۱۳۵۱، ص ۲۹ و کارتن ۲۰ پرونده ۱۴ سند ۳۳۶۹؛ ۱۳۵۱/۱۱/۱۱، ص ۱۲).

محمد صلاح‌الدین روزنامه‌نگار معروف سعودی و سردبیر روزنامه المدینه چاپ جده به روابط ایران با اسرائیل اشاره می‌کند. ایران مانند بسیاری از کشورهای اسلامی در آسیا و آفریقا با صهیونیسم مناسباتی دارد. وی اعراب تندرو را از تفسیر مبالغه‌آمیز درباره روابط ایران و اسرائیل پرهیز داده و آنان را به صبوری و رعایت احترام متقابل دعوت می‌کند. به گمان وی دشمنی و تشدد در میان جهان اسلام به «صهیونیسم امکان داده که دو بار ملت عرب را شکست بدهد و بدین‌وسیله درهای جهان اسلام به روی آن باز شود.» (مرکز اسناد وزارت خارجه ایران، کارتن ۲۰ پرونده ۱۴ سند ۳۳۶۹؛ ۱۳۵۱/۱۱/۱۱، ص ۱).

صلاح‌الدین در راستای متقاعد کردن خوانندگان خود برای ایجاد حس همگرایی در جهان اسلام به سیاست توسعه گرانی اسرائیل می‌پردازد. اسرائیل تا قبل از سال ۱۹۵۶/۱۳۳۵ ش. با فشار آمریکا به قطعنامه تقسیم فلسطین در سال ۱۹۴۷/۱۳۲۶ ش. رأی داد، با کشورهای قاره آفریقا روابطی نداشت این در حالی است که این کشور از سال ۱۹۵۶ تا ژوئیه ۱۹۶۷/۱۳۴۶ ش. قاره آفریقا را از لحاظ سیاسی نظامی و اقتصادی به تصرف خود درآورد و در همین زمان نژادپرستان که ملت عرب را از هم پراکنده کردند و با اسلام دشمنی ورزیدند، نتوانستند دوستی دشمنانی را که خود را به دامن آنان افکندند از قبیل شوروی، کوبا و یوگسلاوی، جلب کنند (مرکز اسناد وزارت خارجه ایران، کارتن ۲۰ پرونده ۱۴ سند ۳۳۶۹؛ ۱۳۵۱/۱۱/۱۱، ص ۱).

در مطبوعات ایران مرگ ملک‌فیصل با اظهار تأسف بسیار منعکس گردید. در دوران پادشاهی او روابط ایران با عربستان سعودی از رشد چشم‌گیری نسبت به قبل از او برخوردار شده بود. روزنامه کیهان بر این نظر بود که فقدان ملک‌فیصل خلأی ایجاد کرده که برآورد دامنه‌های آن هنوز آسان نیست آن چه که فقدان ملک‌فیصل را محسوس‌تر می‌کند (کیهان شماره ۹۵۲۱؛ ۹ فروردین ۱۳۵۴، ص ۶).

بنا بر روزنامه اطلاعات در گذشت نابهنگام ملک‌فیصل چنان دور از انتظار و غیرمترقب بود که به دنبال پخش آن از رادیو ایران گروه‌های مختلف مردم به ویژه نمایندگان سیاسی مقیم دربار شاهنشاهی برای آگاهی از چند و چون کامل این رویداد بزرگ و تکان‌دهنده با روزنامه اطلاعات تماس گرفتند.

فیصل فصل تازه‌ای در روابط ایران و عربستان سعودی را نیز آغاز کرد. ملک‌فیصل پس از رسیدن به اورنگ عربستان سعودی اولین مسافرت خارجی خود را در مقام پادشاهی مملکتش با سفری به ایران انجام داد. همین سفر.... مقدمه حل بسیاری از مشکلات و مسائل خاورمیانه به ویژه در خلیج فارس بود و تحول دامنه‌داری را در روابط ایران و عربستان سعودی و به طور کلی دیگر اعراب پدیدار ساخت (اطلاعات شماره ۱۴۶۶۶؛ ۶ فروردین ۱۳۵۴، ص ۱ و ۶).

براساس دعوتی که محمدرضا پهلوی از ملک‌خالد کرد پادشاه عربستان سعودی از سوم تا ششم خردادماه ۱۳۵۵/۲۴-۲۷ مه ۱۹۷۶ به طور رسمی از ایران دیدار کرد.

مجله الیمامه چاپ ریاض در شماره ۲۱ مه ۱۹۷۶/۳۱ اردیبهشت ماه ۱۳۵۵ ادعا کرد که سفر خالد به ایران یک سفر تشریفاتی نیست بلکه این سفر به منظور تحصیل پشتیبانی و تأیید کشور اسلامی بزرگ چون ایران است (همان). روزنامه رستاخیز چاپ تهران نوشت ناظران برای مذاکراتی که بین رهبران ایران و عربستان سعودی انجام می‌گیرد اهمیت ویژه‌ای قائل هستند (روزنامه رستاخیز، شماره ۲۲۳/۴ خرداد ۲۵۳۵، ص ۱ و ۲۱). زیرا هر دو رسالتی خطیر در حفظ امنیت و آرامش و صلح منطقه به عهده دارند. در او یک نقش دو کشور شاخص است و در منطقه‌ای که به دلایل سوق‌الجیشی و منابع عظیم نفتی در مرکز توجه و سیاست جهان قرار دارد سیاست‌هایی که توسط رهبران دو کشور اتخاذ می‌شود با اهمیت دنبال و پیگیری می‌شود.

نتیجه‌گیری

در این مقاله از مدل یا چارچوب نظری همگرایی منطقه‌ای که پس از جنگ جهانی دوم بین ایران و عربستان سعودی شکل گرفت بهره گرفته شده است. برای جلوگیری از منازعات منطقه‌ای و کمونیسم ایالات متحده آمریکا براساس طرح نیکسون تلاش نمود تا همگرایی منطقه‌ای دو کشور را بیشتر کند. روابط ایران و عربستان در دوره محمدرضا شاه نمی‌توانست بدون در نظر گرفتن نقش بازیگران بیرونی و عامل داخلی، به درستی تحلیل شود. ایالات متحده آمریکا به عنوان بازیگر منطقه‌ای و محمدرضا شاه عامل درونی در روابط ایران و عربستان نقش‌آفرینی می‌کردند.

در این دوره، اختلافات مرزی و مذهبی وجود داشت، اما دو کشور عمدتاً به دلیل تمرکز بر مسائل داخلی، از درگیری مستقیم پرهیز می‌کردند. مسئله حج، بزرگترین نقطه تماس بین شهروندان دو کشور بود که اغلب به عرصه بروز تنش‌های سیاسی تبدیل می‌شد. در دوره‌های اوج تنش، عربستان از طریق محدود کردن تعداد زائران ایرانی یا اعمال مقررات سخت‌گیرانه بر سازماندهی آن‌ها، فشار سیاسی وارد می‌کرد و ایران هم دوری از روابط سیاسی و فرهنگی و اقتصادی با عربستان می‌نمود. عربستان سعودی هویت خود را به طور انحصاری بر پایه اسلام سلفی وهابیت و میراث قبیله‌ای آل‌سعود بنا نهاده بود. سعودی‌ها، ایران را نه تنها به عنوان یک رقیب ژئوپلیتیک، بلکه به عنوان یک قدرت شیعی که از اصول خالص اسلام فاصله گرفته است، می‌نگریستند. تهدید مشترک امنیتی ناشی از گسترش ناسیونالیسم رادیکال و تفکر ضدسلطنتی در منطقه عمدتاً از سوی مصر ناصری و عراق بعثی بود.

در سال‌های ۱۳۴۰-۱۳۵۰ با خروج بریتانیا از خلیج فارس و افزایش قدرت مالی دو کشور، رقابت برای پُرکردن خلأ قدرت آغاز شد. تهدید ناصریسم و سپس شوروی، آن‌ها را به سمت نوعی هم‌پیمانی غیررسمی سوق داد که اوج آن در همکاری‌های نفتی و امنیتی مشاهده شد. با وجود رقابت‌های منطقه‌ای مستمر برای کسب عنوان ژاندارم خلیج فارس عمدتاً براساس محور همکاری استراتژیک تعریف می‌شد. این همکاری نه از سر هم‌سویی کامل، بلکه ناشی از وجود دو عامل بود. منافع مشترک اقتصادی در حفظ ثبات قیمت و تولید نفت به‌ویژه در چارچوب سازمان اوپک ممکن بود. حجم تجارت غیرنفتی دو کشور بسیار ناچیز بود و بیشتر شامل کالاهای مصرفی بود. اما ایران نتوانست جایگاه خود را به عنوان یک شریک صنعتی مهم برای عربستان تثبیت کند اگر چه کالاهای زیادی چون فرش، قالیچه... از ایران به عربستان صادر می‌شد.

روابط فرهنگی تحت‌الشعاع روابط سیاسی و اقتصادی قرار داشت. هزاران ایرانی نه به تشویق حکومت ایران و نه به عنوان عوامل و ابزار سیاست خارجی، بلکه صرفاً برای کسب و کار به کشورهای خلیج فارس مهاجرت کردند. سرپرستی ایرانیان و رسیدگی به وضعیت حتی عرب‌های ایرانی تبار توسط حکومت ایران، اقتضا می‌کرد که همبستگی و همکاری نزدیکی بین ایران و کشورهای خلیج فارس وجود داشته باشد و بالاخره اعتقاد و ایمان به اسلام و پیروی از سیاست خارجی آمریکا که هر دو به اتخاذ سیاست ضروری و ضدکمونیست کمک می‌کرد کشورهای منطقه خلیج فارس را به همکاری تشویق می‌نمود. در کنار عوامل همبستگی موجود بین ایران و کشورهای عربی خلیج فارس عناصر تعارض‌برانگیز و نفاق‌افکنانه نیز وجود داشتند که مهمترین آن اختلاف تاریخی و مذهبی شیعه و سنی بودن می‌باشد. علاوه بر این در هیچ منطقه‌ای از جهان به اندازه منطقه خلیج فارس اختلافات مرزی و ارضی وجود نداشته و ندارد. ایران تلاش می‌کرد تا در حمایت از بقاع متبرکه شیعی و حمایت از زائران شیعه در عربستان، نفوذ خود را حفظ کند. عربستان نیز از طریق تأمین مالی مساجد و نهادهای اهل سنت در جهان اسلام، به ویژه در آسیای جنوب شرقی و آفریقا، سعی در گسترش نفوذ خود داشت تا از ادعای رهبری ایران جلوگیری کند.

کتابنامه

- احمد، عباس (۱۹۶۱/۱۲/۲۳)، سفر به ایران، روزنامه الندوه، چاپ مکه شماره نهصد.
- احمد، عباس (۱۳۴۰/۹/۲۳)، سفر به ایران، روزنامه الندوه.
- احمد، عباس (۱۳۴۰/۹/۲۳)، سفر به ایران، روزنامه الندوه، چاپ مکه، فرستنده سفارت ایران در جده، گیرنده وزارت امور خارجه، شماره ۸۹۳.
- احمد، عباس (۱۳۴۰/۹/۲۳)، سفر به ایران، روزنامه الندوه، چاپ مکه، فرستنده سفارت ایران در جده، گیرنده وزارت امور خارجه، شماره ۸۹۳.
- احمدی، حمید (۱۳۸۶)، روابط ایران و عربستان در سده بیستم.
- اطلاعات شماره ۱۴۶۶۶، ۶ فروردین ۱۳۵۴.
- باری، روین (۱۳۶۳)، جنگ قدرت‌ها در ایران، ترجمه محمد مشرفی، تهران: آشتیانی.
- بایگانی اسناد وزارت امور خارجه (۱۳۴۶)، طرح توافقنامه فرهنگی، سند شماره ۹۹، مورخ ۱۳۴۶، ۸، ۲۳، کارتن ۱۴، پرونده ۱۰، سند شماره ۹۹.
- بایگانی اسناد وزارت امور خارجه ایران (۱۳۴۵)، کارتن ۱۲، پرونده ۱۶، آثار فرهنگی ایران و عربستان.
- بایگانی اسناد وزارت امور خارجه ایران (۱۳۴۶)، اسناد نمایندگی جده قرارداد فرهنگی ایران و عربستان، کارتن ۱۴، پرونده ۱۰۰.
- بایگانی اسناد وزارت امور خارجه ایران (۱۳۵۲)، اسناد نمایندگی جده، کارتن ۲۱، پرونده ۱۸.
- بایگانی اسناد وزارت امور خارجه (۱۳۴۲)، اسناد نمایندگی جده، کارتن ۹، پرونده ۱۸.
- جعفری، اصغر؛ قاسمی، علیرضا؛ تاج‌آبادی، حسین (۱۳۹۲)، رویکردهای امنیتی ایالات متحده در قبال جنبش‌های اجتماعی خاورمیانه، فصلنامه مطالعات بیداری اسلامی، ۳(۵).
- چلونگر، محمدعلی و شاه‌حسینی فارسی، کبری (۱۳۹۵)، نقش قدرت‌های فرامنطقه‌ای در واگرایی ایران و مصر در دوره جمال عبدالناصر طی سال‌های ۱۹۶۰-۱۹۵۵م، مجله دوفصلنامه علمی- پژوهشی مطالعات تاریخی جهان اسلام، ۴(۷).
- دهقانی فیروز آبادی، سید جلال (۱۳۴۴)، اصول و روابط بین‌الملل، تهران: نشر سمت.
- دثورتی، جیمز؛ رابرت، فالتز گراف (۱۳۸۹)، نظریه‌های متعارض در روابط بین‌الملل، ترجمه علیرضا طیب و وحید بزرگی، تهران: نشر قومس.
- روابط خارجی ایران در سال ۱۳۵۰ و ۱۳۵۱ (بی‌تا)، گزارش سالیانه وزارت امور خارجه.
- روابط خارجی ایران در سال ۱۳۵۰، گزارش سالیانه وزارت امور خارجه.
- روابط خارجی ایران در سال ۱۳۵۰، گزارش سالیانه وزارت امور خارجه.
- روزنامه المدینه، ۳۰ دی ۱۳۴۲.
- روزنامه رستاخیز، شماره ۲۲۳، ۴ خرداد ۲۵۳۵.
- سلیمانی، کریم (۱۳۸۸)، بررسی چگونگی انعکاس روابط ایران- عربستان سعودی در مطبوعات از منظر اسناد سفارت ایران در جده (۱۹۷۸-۱۹۶۸م)، نشریه تاریخ ایران، ۲۰(۱۵).
- سند (۱۳۴۶/۳/۱۸)، اعتبار قرارداد فرهنگی بین دو کشور و اعزام دانشجویان پزشکی عربستان منحصراً به ایران، فرستنده سفارت ایران در جده، گیرنده وزارت امور خارجه.
- سند (۱۳۴۶/۶/۳۱)، متن فرمان ملک فیصل مبنی بر موافقت با قرارداد فرهنگی دو کشور، فرستنده سفارت ایران در جده، گیرنده وزارت امور خارجه، نمره: ۲۱۵۱.

روابط فرهنگی ایران و عربستان سعودی در دوره محمدرضا شاه / عصمتی نازکی، قره داغی، یوسفی جباری و صمدی وند

سند (۱۳۴۶/۸/۲۳ و ۲۳ آبان ۱۳۴۶ ش/ ۱۲ شعبان ۱۳۸۷ ق/ ۱۴ نوامبر ۱۹۶۷ م)، طرح موافقتنامه فرهنگی بین دولت شاهنشاهی ایران و دولت پادشاهی عربستان سعودی، فرستنده سفارت ایران در جده، گیرنده وزارت امور خارجه موضوع طرح موافقتنامه فرهنگی. سند (۱۳۶۷/۹/۱۱ / ۱۹۴۸/۷/۱۸)، تدابیر مقتضی جهت آسایش حجاج، فرستنده سفارت کشور عربی سعودی، گیرنده وزارت امور خارجه ایران، نمره: ۸۹/۲/۷۶.

سند (۱۵ ذیحجه ۱۳۸۰)، پاسخ پیام وی درباره حجاج ایرانی، فرستنده ملک سعود بن عبدالعزيز، گیرنده: محمدرضا پهلوی سند (۴۲/۱۲/۱۷)، سفر هیئتی از بانوان آموزگار جده به ایران، فرستنده سفارت ایران در جده، گیرنده وزارت امور خارجه، نمره: ۳۲۵۲. سند (۴۳/۷/۱۸)، راهکارهایی جهت توسعه روابط فرهنگی بین دو کشور. سند (۵۳/۱۱/۱۳)، دعوت از دکتر سید جعفر شهیدی از سوی دانشگاه ملک عبدالعزيز جهت سخنرانی، فرستنده وزارت امور مرکز اسناد وزارت خارجه ایران، کارتن ۲۰ پرونده ۱۴ سند ۳۳۶۹ - ۱۳۵۱/۱۱/۱۱. سند (بیست و نهم فروردین ماه ۴۶)، سفر هیئت فرهنگی ایران به عربستان و امضای توافقنامه فرهنگی، فرستنده سفارت ایران در جده، گیرنده وزیر دربار اسداله علم.

سند (فروردین ۱۳۲۳)، تبریک سال نو، فرستنده: عبدالعزيز ابن سعود، گیرنده: محمدرضا شاه. سند (۴۲/۸/۱۸)، پخش موسیقی ایرانی از رادیو جده، فرستنده وزارت امور خارجه، گیرنده اداره کل انتشارات و رادیو، نمره: ۳۵۳۵/۷. سند، ۱۳۴۶/۳/۱۸: اعتبار قرارداد فرهنگی بین دو کشور و اعزام دانشجویان پزشکی عربستان منحصرأ به ایران، فرستنده سفارت ایران در جده، گیرنده وزارت امور خارجه.

سند، آذر ۱۳۴۶: همکاری دو کشور درباره تأسیس دانشکده پزشکی ریاض، فرستنده: اسداله علم، گیرنده: شیخ حسن آل شیخ. شیرینی، مریم (۱۳۹۵)، «پان ایسم در خاورمیانه: نگاهی به پان ایرانیسم- پان عربیسم پان اسلامیسیم مطرح شده در دهه ۱۹۶۰ م. / ۱۳۴۰، مجله پژوهش های علوم تاریخی، سال هشتم، شماره دوم.

علم، اسدالله (۱۳۹۴)، یادداشت های امیر اسدالله علم، ویراستار علینقی عالیخانی، تهران: مازیار.

کارتن ۲۲ پرونده ۲۱ سند ۳۶۵۴ / ۱۱/۹ / ۱۳۵۳.

کیهان شماره ۹۹۵۲۱ فروردین ۱۳۵۴.

ماسلی، لئونارد (۱۳۶۵)، نفت، سیاست و کودتا در خاورمیانه، تهران، رسام، جلد اول.

محقق، علی (۱۳۷۹)، اسناد روابط ایران و عربستان سعودی ۱۳۰۴-۱۳۵۷ ه.ش.، تهران، وزارت امور خارجه.

مرکز اسناد وزارت خارجه ایران، کارتن ۲۶/۱، پرونده ۱۲ سند ۱۰۰/۵۰۶۰۴؛ ۳۵۳۵/۱۱/۲۰ (گزارشات سالیانه ۱۳۵۵).

مرکز اسناد وزارت خارجه ایران، کارتن ۲۰ پرونده ۱۴ سند ۳۳۶۹؛ ۱۳۵۱/۱۱/۱۱.

مرکز اسناد وزارت خارجه ایران، کارتن ۲۰ پرونده ۱۴ گزارشات سالیانه ۱۳۵۱

موسوی نیا (۱۳۸۸/۹/۲)، گفتگو با ابراهیم تیموری سفیر سابق ایران در امارات کویت، تهران، ۱۳۸۸/۹/۲۷.

میرترابی، سید سعید (۱۳۹۶)، تحلیل رابطه تعاملی ناسیونالیسم نفتی در ایران و تحولات ساختاری بازار نفت جهان، فصلنامه تحقیقات سیاسی بین المللی دانشگاه آزاد اسلامی، واحد شهرضا، شماره ۳۳.

میرفندرسکی، احمد (۱۳۸۲)، در همسایگی خرس، دیپلماسی و سیاست خارجی ایران، تهران، نشر علم.

وزارت امور خارجه، گیرنده سفارت ایران در جده، نمره: ۲۱/۶۷۶۴

ولدانی، جعفر (۱۳۷۴)، تحولات، مرزها و نقش ژئوپولتیک آن در خلیج فارس، تهران: قومس.

اطلاعات شماره ۱۴۶۶۶ ۶ فروردین ۱۳۵۴

Hafeznia, Mohammadreza (2016). National Power and its measurement [In Persian]. Tehran: Entekhab Publication.

Inerb Newman and Ole Waver, The future of International Realations, 1996.

Scott Burchill and Andrew Linklaker, theorise of International Realations, London: Mcmilan, 1996, 23.

